

ΚΩΣΤΑΣ ΦΩΤΙΑΔΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΦΛΩΡΙΝΑΣ

Ο λαθρόβιος ελληνισμός του Πόντου

Με την άλωση της Πόλης, και της Τραπεζούντας 8 χρόνια αργότερα, το 1461, έκλεισε το πρώτο μέρος του κεφαλαίου της ιστορίας του ποντιακού ελληνισμού. Πολλοί Έλληνες των πλούσιων παραλιακών πόλεων και των χωριών, για να σωθούν, πήραν το δρόμο της εξόδου και της προσφυγιάς. Άλλοι μετοίκησαν στα παράλια της μεσημβρινής και νότιας Ρωσίας, άλλοι στις παραδουνάβιες περιοχές, χτίζοντας καινούργιες ελληνικές πόλεις, καινούργια πολιτισμικά κέντρα, τα οποία αργότερα δέχονταν στοργικά κάθε καταδιωγμένο Έλληνα.¹ Ποντιόπουλα της Διασποράς είναι οι πρωτεργάτες της επανάστασης του 1821, οι αδερφοί Αλέξανδρος και Δημήτριος Υψηλάντης.² Φτάνει να δει κανείς τις χρονολογικές μετακινήσεις, για να καταλάβει ότι ο Ελληνισμός του Πόντου κατέφευγε στη φιλόξενη ομόθρησκη Ρωσία κάθε φορά που αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα εθνικής επιβίωσης. Το 1917 ζούσαν στη Ρωσία 750.000 Έλληνες.³

¹Χαραλαμπίδης Μ., Το Ποντιακό Ζήτημα σήμερα, Αθήνα (1991), σελ. 17. Φωτιάδης Κ., Οι Εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας..., σελ. 102. Του ιδίου, Οι Έλληνες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Η γένεση της Διασποράς, στο: Οι Έλληνες στις χώρες της πρώην Ε.Σ.Σ.Δ., Εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη (1995), σελ. 14. Ζωίδης Γ., Πατροπαράδοτη φίλια, Βαρσοβία (1958), σελ. 44. Κάλφωγλου Ι., Ο Άποικος, Βατούμ (1919), σελ. 76. Τριανταφυλλίδης Περ., Οι Φυγάδες, Αθήνα (1870), σελ. 167. Ιωαννίδης Σάββας, Ιστορία και στατιστική Τραπεζούντος και της περί ταύτην χώρας, Κωνσταντινούπολη (1870), σελ. 131. Αποστολίδης Δ., Ιστορία του Ελληνισμού του Πόντου, Θεσσαλονίκη (1935), σελ. 67.

²Jorga N., Geschichte des Osmanischen Reiches, τομ. 5ος, σελ. 241-243 και 402-405. Zinkeisen W., Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa, Hamburg (1840), τομ. 6ος, σελ. 69 και τομ. 7ος, σελ. 243-253. Φιλήμων Ι., Ανέκδοτος περί των Υψηλάντων πραγματεία εν χειρογράφω της Εθν. Βιβλιοθήκης. Του ιδίου, Δοκίμιον ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως, Αθήνα (1859), τομ. Β'. Σταματιάδης Ε., Βιογραφία των Ελλήνων Μεγάλων Διεργημένων, Αθήνα (1865), σελ. 135-141 και 151-155. Ενεπεκίδης Π., Αλέξανδρος Υψηλάντης, Η νίκη του ελληνικού ιδεαλισμού, στα: Πρακτικά του Β' Παγκόσμιου Συνεδρίου Ποντιακού Ελληνισμού, Θεσσαλονίκη (1988), σελ. 23-31.

³A.Y.E., K.Y., 1919 A/5/VI (25), Περίθαλψις των εκ Ρωσίας Ελλήνων και παλιννόστησις αυτών εις Ελλάδα και Πόντον. Αρ. Πρωτ. 437, Ροστόβ (28.01.1919). Φωτιάδης Κ., Ο Ελληνισμός της Σοβιετικής Ένωσης τον 20ο αιώνα, στο: Ο Ποντιακός Ελληνισμός της τέως Σοβιετικής Ένωσης, Εκδ. Σωματείου Παναγία Σουμελά, Θεσσαλονίκη (1991), σελ. 22. Του ιδίου, Η Γενοκτονία των Ελλήνων της Ε.Σ.Σ.Δ. κατά τη Σταλινική περίοδο, στο: Οι Έλληνες στις χώρες της πρώην Ε.Σ.Σ.Δ., σελ. 41.

Άλλοι πάλι πήγαν σε διάφορα νησιά του Αιγαίου και στην ελληνική παροικία της Κωνσταντινούπολης. Οι περισσότεροι όμως πήραν το δρόμο που οδηγούσε στα απάτητα βουνά του Πόντου.⁴ Εκεί, μακριά από το βλέμμα του αχόρταγου δυνάστη, χτίσανε καινούργια χωριά και πόλεις, έναν καινούργιο αδούλωτο ελληνικό πολιτισμό. Η μαγεία της ελληνικής φυλής, για την οποία μιλά ο Μακρυγιάννης, έκανε και εκεί στον μακρινό Πόντο το θαύμα της.

Έχοντας όπλα τη θρησκεία, τη γλώσσα, την μακραίωση ελληνική πολιτιστική παράδοση, τους χορούς και τα τραγούδια, μπόρεσαν στους δύσκολους εκείνους καιρούς ν' αντισταθούν στην οσμανική βία, τη βαρβαρότητα και το σκοταδισμό, διατηρώντας με κάθε τίμημα την ελληνική τους συνείδηση.

Είχε όμως και ο Πόντος τα θύματά του. Δεν μπόρεσε να ξεφύγει από τη σαρωτική λαίλαπα του ισλαμισμού. Πολλοί από εκείνους που έμειναν στα μέρη τους, αναγκάστηκαν κάτω από τις μεσαιωνικές πιέσεις των Τούρκων ν' αλλαξοπιστήσουν, για να σώσουν τις περιουσίες τους, τη ζωή τους, την τιμή τους και για ν' απαλλαγούν μια για πάντα από την απάνθρωπη συμπεριφορά τους.⁵

Είναι αδύνατο να περιγράψει κανείς τις συνθήκες που βρίσκονταν οι χιλιάδες Έλληνες που αλλαξοπίστησαν. Κάθε χωριό, κάθε πόλη, κάθε οικογένεια έχει και μια ιδιαίτερη τραγική ιστορία. Η τυραννία των σατράπηδων, ο θρησκευτικός φανατισμός των μουσουλμάνων, οι πιέσεις και οι διωγμοί των Ντερεμπέηδων, τα συνεχή βασανιστήρια, λύγιζαν το ανθρώπινο ηθικό και τους ανάγκαζαν μπροστά στη φοβερή κατάσταση ν' αλλαξοπιστήσουν.

Σοκολιούκ Β., Μια μαρτυρική Οδύσσεια. Η μοίρα ενός λαού και της λογοτεχνίας του, στο περ. "Διαβάζω", αριθ. 235, Αθήνα (21.03.1990), σελ. 40.

⁴Φωτιάδης Κ., Οι Εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας..., σελ. 103. Χειμωνίδης Φ., Ιστορία και Στατιστική Σάντας, Θεσσαλονίκη (1972), σελ. 30. Τριανταφυλλίδης Π., Οι Φυγάδες, σελ. 53-54. Χαραλαμπίδης Μ., Το Ποντιακό Ζήτημα σήμερα, σελ. 17-18.

⁵Kinneir Macdon, Reise durch Klein Asien, Armenien und Kurdistan, in den Jahren 1813 und 1814. Aus dem Englischen von F. Ukert, στο: Neue Bibliothek der wichtigsten Reisebeschreibungen, том. 27, Weimar (1821), σελ. 260-261. Σαμουηλίδης Χρ., Η περιφέρεια Σαμψούντος, στο: Α.Π. том. 37, σελ. 95. Παυλίδης Ι., Σελίδες ιστορίας αίματος και θυσίας Πόντου και Μικράς Ασίας, Θεσσαλονίκη (1979), σελ. 349. Τριανταφυλλίδης Π., Οι Φυγάδες, σελ. 51-53, 64-65, 84. Σαλτσής Ι., Χρονικά Κοτωρών, σελ. 15. Κουλοχέρης Ι., Αμισός, Θεσσαλονίκη (1974), σελ. 7. Φουρνιάδης Π., Σελίδες από την ιστορία της Κερασούντος και τα τερατουργήματα του αιμοσταγούς Τοπάλ Οσμάν, Καβάλα (1965), σελ. 11. Του ιδίου, Ιστορία και Λαογραφία Κολωνίας και Νικοπόλεως, Καβάλα (1964), σελ. 64. Ευαγγελίδης Τρ., Ιστορία της Ποντικής Τραπεζούντος, Οδησσός (1898), σελ. 156-157. J. Ph. Fallmerayer, Fragmente aus dem Orient, εκδ. Bruckmann F., München (1963), σελ. 134. Βακαλόπουλος Α., Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, том. 2, σελ. 45-46.

Στους δύσκολους καιρούς που πέρασε τότε ο ελληνισμός υπήρξαν ευτυχώς αρκετοί που πρόταξαν τα στήθη τους, αφήφισαν το θάνατο, ανέχτηκαν κάθε είδους ελεεινή ταπείνωση και προσβολή, αλλά δε λιποψύχησαν. Αντιστάθηκαν με τα λίγα μέσα που διέθεταν στο καρκίνωμα του εξισλαμισμού, κι έμειναν για πάντα χριστιανοί. Δεν θα ήταν υπερβολή, αν λέγαμε πως αυτοί είναι εκείνοι που διέσωσαν την ελληνική παράδοση, που κράτησαν ως την τελευταία μέρα αμείωτη την εθνική τους συνείδηση και αμόλυντη τη χριστιανική τους πίστη. Οι χριστιανοί αυτοί, ελληνόφωνοι αλλά και τουρκόφωνοι, υποχρεώθηκαν σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λωζάννης το 1923 να εγκαταλείψουν τα μέρη όπου έζησαν τρεις χιλιάδες χρόνια και αποδεκατισμένοι να εγκατασταθούν στην Ελλάδα.⁶ Το 1914 σύμφωνα με τα στοιχεία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, αλλά και του Υπουργείου των Εξωτερικών της Ελλάδας, ζούσαν στον Πόντο 696.495 ορθόδοξοι ελληνόφωνοι και τουρκόφωνοι χριστιανοί.⁷ Από αυτούς 353.000

⁶Wien HHStA, NPA, Karton 560, Liasse Griechenland V, V/1 Beziehungen zur Türkei 1921-1927, Zl. 60/P, Αθήνα (2 Νοεμβρίου 1924), österreichischer Generalkonsul in Athen nach Wien, Beilage. Dakin D., Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923, σελ 362 κ.ε. Streit G., Der Lausanner Vertrag und der griechisch-türkische Bevölkerungsaustausch, Berlin (1929), σελ. 11κ.ε. Michaelsen E., Die "Austauschbarkeit" im Sinne des griechisch-türkischen Vertrages vom 30 Januar 1923... Diss., σελ. 11 κ.ε., 43 κ.ε. Kemal Pascha, Atatürk, Die nationale Revolution, σελ. 236 κ.ε. Crestovitch G., Griechenland-Italien-Türkei, στο: Zeitschrift für Politik, том. 18., Berlin (1929), σελ. 413, 416. Δάφνης Γ., Η Ελλάς μεταξύ των δύο πολέμων, том. 1, Αθήνα (1974), 2η έκδ., σελ. 32 κ.ε., 40. Boveri M., Das Weltgeschehen am Mittelmeer, Zürich-Leipzig-Berlin (1936), σελ. 419-421. Cevat A., Die Entwicklung des Nationalgefühls der Türken..., Diss., σελ. 114. Kramers, J. H., Die othomanischen Türken, σελ. 1047. Φωτιάδης Κ., Οι Εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας..., Hatzopoulos A., Die Flüchtlingsfrage in Griechenland, σελ. 22. Münir O., Minderheiten im Osmanischen Reich und in der neuen Türkei, σελ. 220. Voyadzis B., Die Siedlungspolitik Griechenlands in der Nachkriegszeit, στο: Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa, 3. Jrg., Leipzig (1939), σελ. 277. Πάλλης Α., Αναδρομή στο προσφυγικό ζήτημα, στο: Μικρασιατικά Χρονικά (M.X.), том., 11, Αθήνα (1964), σελ. 30. Göchenjan H., Die Türkei und ihre christlichen Minderheiten, σελ. 110. Λαυρεντίδης Ι., Πρόσφυγες εξ ανταλλαγής και ανταλλάξιμος πληθυσμός, Αθήνα (1975), σελ. 20 κ.ε. Του ιδίου, Τα πεπρωμένα της φυλής, στο: Ποντιακή Στοά (Π.Σ), Αθήνα (1971), σελ. 194 κ.ε. Ρούκουνα Ε., Εξωτερική Πολιτική 1914-1923, σελ. 368. Duda H., Vom Kalifat zur Republik, Wien (1948), σελ. 157. Μπρίσταντ Ε., Η μεγάλη προδοσία, Αθήνα (1982), σελ. 196. Charputlu K., Η Τουρκία σε αδιέξοδο, σελ. 79.

⁷A.Y.E., K.Y., A/1920, Ο Ελληνισμός του Πόντου, Έκθεση του αρχιμανδρίτου Πανάρετου, σελ. 12. Φωτιάδης Κ., Οι Εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας, σελ. 540. Πανάρετος, Ο Πόντος ανά τους Αιώνας, Δράμα (1927), σελ. 118, 225. Αποστολίδης Δ., Ιστορία του Ελληνισμού του Πόντου, Θεσσαλονίκη (1935), σελ. 135. Λαυρεντίδης Ι., Πρόσφυγες εξ ανταλλαγής και ανταλλάξιμος περιουσία, στο: Π. Σ., Αθήνα (1972-74), σελ. 16. Φωτιάδης Κ., Οι Έλληνες του Πόντου ως τη Συνθήκη της Λωζάννης, στο: Πολυεθνική Τουρκία, Εκδ. ΚΕ.ΠΟ.ΜΕ., και Διεθνής Ένωση για τα Δικαιώματα και την Απελευθέρωση των Λαών, Αθήνα (1993), σελ. 199.

δολοφονήθηκαν από τους Νεότουρκους και τους κεμαλικούς την περίοδο 1916-1923.⁸

Μια ιδιαίτερη τραγική κατηγορία κατοίκων που ζουν ακόμη σήμερα στον Πόντο είναι οι ελληνόφωνοι μουσουλμάνοι των περιοχών Τόνυας, Όφειας, Σουρμένων και Ματσούκας, οι οποίοι αλλαξοπίστησαν βίαια τον 17^ο και 18^ο αιώνα, αλλά η πλειοψηφία τους δεν ξέχασε την καταγωγή της. Ο χρόνος και οι βίαιες μέθοδοι αφομοίωσης που συστηματικά αξιοποιήθηκαν, μπορεί να αλλοίωσαν, όμως δεν εξαφάνισαν την ιστορική τους μνήμη.⁹

Σήμερα 75 χρόνια μετά τη μικρασιατική καταστροφή διατηρούν ακόμη απόφια την ποντιακή γλώσσα, τα ήθη και τα έθιμα, τις παραδόσεις, τα τραγούδια και τους χορούς. Φυλάγουν με θρησκευτική ευλάβεια προγονικά κειμήλια που βεβαιώνουν την ελληνοχριστιανική καταγωγή τους. Για τους ελληνόφωνους μουσουλμάνους γράφει το 1920 ο ηγούμενος της μονής του Αγίου Ιωάννου του Βαζελώνος κ. Πανάρετος στην έκθεσή του προς το Υπουργείο Εξωτερικών της

⁸Η γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου, στα πρακτικά: Β' Παγκόσμιο Συνέδριο Ποντιακού Ελληνισμού, Θεσσαλονίκη (1988), σελ. 283. Χαραλαμπίδης Μ., Το Ποντιακό ζήτημα σήμερα, σελ. 20-22. Του ίδιου, Εθνικά Ζητήματα, Αθήνα (1989), σελ. 67. Τσορακλίδης Γ., Η Γενοκτονία του Ποντιακού Ελληνισμού, στο: Πρακτικά του Γ' Παγκοσμίου Συνεδρίου Ποντιακού Ελληνισμού, Θεσσαλονίκη (1992), σελ. 257.

⁹Αποστολίδης Δ., Ιστορία του Ελληνισμού του Πόντου, σελ. 76. Κανδηλάπτης Γ., Τα φυτιάνα, Θεσσαλονίκη (1949), σελ. 11 κ.ε. Κουκίδης Κ., Κόσμοι της Ανατολής, Αθήνα (1958), σελ. 297, 299. Ιωαννίδης Σ., Ιστορία και στατιστική Τραπεζούντος, Κωνσταντινούπολη (1870), σελ. 134-135, 258. Τριανταφυλλίδης Π., Οι Φυγάδες, σελ. 83-90. Του ίδιου, Ποντιακά, Αθήνα (1865), σελ. 33-34. Βακαλόπουλος Α., Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, том. 4, σελ. 94. Χρύσανθος, Η Εκκλησία Τραπεζούντος, σελ. 707-708. Κάλφογλου Ι., Σούρμενα, Βατούμ (1921), σελ. 60. Φωτιάδης Κ., Οι Εξισλαμισμοί, σελ. 14, 18. Οικονομίδης Δ., Ο Πόντος και τα δίκαια του εν αυτό Ελληνισμού, Αθήνα (1919), σελ. 16-17. Σαμουηλίδης Χρ., Οδοιπορικό στον Πόντο, Αθήνα (1979), σελ. 77, 79 κ.ε. Παπαδόπουλος Α., Αναμνήσεις και νοσταλγήματα από τον Πόντο μας, Έδεσσα (1962), σελ. 30-31. Του ίδιου, Ο Πόντος διά των αιώνων, στο Α.Π., том. 1, Αθήνα (1928), σελ. 32, 35. Πανάρετος, Ο Ελληνισμός του Πόντου, Α.Υ.Ε., Κ.Υ., Α/1920 (Έκθεση του αρχιμανδρίτη Παναρέτου, προηγουμένου Βαζελώνος), σελ. 10-12. Σκαλιέρης Γ., Η αυτοκρατορία της Τραπεζούντος, σελ. 47. Αγγελομάτης Χ., Χρονικόν μεγάλης Τραγωδίας, Αθήνα (1971), σελ. 421. Παπαδόπουλος Δ., Γενεαλογικός Κώδικας Σταυρί, Θεσσαλονίκη, 1961. Σκοπετέας Σ., Οι Υψηλάνται, Η Τραπεζουντιακή καταγωγή τους, στο: Α.Π., том. 20, Αθήνα (1955), σελ. 150 κ.ε. Λαμέρας Κ., Το μικρασιατικό πρόβλημα, Αθήνα (1918), σελ. 37. Του ίδιου, Πόσοι και ποίοι οι κάτοικοι της Μικράς Ασίας μετά την ανταλλαγήν, Αθήνα (1929), σελ. 76. Ίστωρ, Πόντιος, Αι εξισλαμίσεις εν Πόντω και οι Κλωστοί, στο: Ποντιακά φύλλα, том. 1, Αθήνα (1936), σελ. 5. Defner M., Πέντε εβδομάδες παρά τους αρνησιθήσκους εν Όφει, στο: Εστία, том. 4, Αθήνα (1877), σελ. 547. Ελευθεριάδης Ν., Ανατολικά Μελέται, Σμύρνη (1909), σελ. 25. Bryer A., The Tourkokratia in the Pontos, στο: Neohellenika, том. 1, Austin, Texas/USA (1970), σελ. 45-46. Κάλλης Θ., Συγκινητικά αναμνήσεις, στο: Ποντιακά Χρονικά, τευχ. 19, Θεσσαλονίκη (1974), σελ. 13. G. Stratil-Sauer (Verkehrsgeographische Bemerkungen zur Stadt Trapezunt im ostpontischen Gebiet, στο: Α.Π., том. 29, Αθήνα (1968-69), σελ. 324.

Ελλάδας: "Είναι Έλληνες οι οποίοι διά της βίας εξισλαμίστηκαν κατά τους μαύρους αιώνας της δουλείας, και πρεσβεύουσι και σήμερον τον μωαμεθανισμόν, αλλ' έχουνσι μητρικήν γλώσσαν την ελληνικήν, αναγνωρίζουσι την εξ' Ελλήνων, βία εξισλαμισθέντων, καταγωγήν των, και διατηρούσι τα ελληνικά ήθη και έθιμά των, εν πολλοίς. Ούτοι φυλάττουσι τα ιερά εκκλησιαστικά σκεύη, βιβλία και άμφια των πατέρων των, ως κειμήλια, και επ' ουδενί λόγω δεν συγκατατίθενται εις την απαλλοτριώσιν αυτών. Την τουρκικήν, μανθάνουσιν εν τοις σχολείοις, αι δε γυναίκες των ομιλούσιν ευφραδέστερον την ελληνικήν. Και τούτο, ενώ περιβάλλονται υπό τουρκικών πληθυσμών".¹⁰

Το 1461 έγινε μονάχα στρατιωτική κατάκτηση του Πόντου. Δεν ακολούθησε συστηματικός εποικισμός με μουσουλμανικό πληθυσμό. Από τουρκικές πηγές που συγκέντρωσε ο καθηγητής πανεπιστημίου A Bryer ξέρουμε ότι το 1515, 55 χρόνια μετά την άλωση, υπήρχαν στην περιοχή Όφεως του Πόντου 2.352 χριστιανικές και μονάχα 50 μουσουλμανικές οικογένειες.¹¹ Αυτός είναι ο λόγος που δεν άλλαξαν καθόλου τα εξωτερικά χαρακτηριστικά των ελληνόφωνων μουσουλμάνων του Πόντου σήμερα.

Το 1914 η επίσημη στατιστική του Οικουμενικού Πατριαρχείου, καταχωρημένη και στα αρχεία του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών υπολόγισε πως οι ελληνόφωνοι μουσουλμάνοι ανέρχονταν σε 190.0000.¹² Όλοι αυτοί το 1923 υποχρεώθηκαν να παραμείνουν στην Τουρκία. Σύμφωνα με τη διατύπωση του άρθρου 1 της Συνθήκης της Λωζάννης του 1923 μονάχα η θρησκεία ήταν το αποφασιστικό κριτήριο της ανταλλαγής: "Από την 1^η Μαΐου 1923, θέλει διενεργηθεί η υποχρεωτική ανταλλαγή των Τούρκων υπηκόων ορθοδόξου θρησκευματος, εγκατεστημένων επί των τουρκικών εδαφών και των Ελλήνων υπηκόων, μουσουλμανικού θρησκευματος, εγκατεστημένων επί των

¹⁰A.Y.E., K.Y., A/1920, Ο Ελληνισμός του Πόντου, Έκθεση του αρχιμανδρίτου Παναρέτου, σελ. 11.

¹¹Bryer A., The Tourkokratia in the Pontos, στο: Neohellenika, τομ. 1, Austin-Texas/USA (1970), σελ. 45-46.

¹²A.Y.E., K.Y., A/1920, Ο Ελληνισμός του Πόντου, Έκθεση του αρχιμανδρίτου Παναρέτου, σελ. 12. Φωτιάδης Κ., Οι Εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας, σελ. 540. Του ιδίου, Οι Έλληνες του Πόντου ως τη Συνθήκη της Λωζάννης, σελ. 223. Σκαλιέρης Γ., Η αυτοκρατορία της Τραπεζούντος, Αθήνα (1921), σελ. 47.

ελληνικών εδαφών".¹³ Για να συμπεριλάμβανε η Συνθήκη ολόκληρη την ελληνική εθνότητα που ζούσε στην Τουρκία, έπρεπε να πάρει υπόψη της όχι μονάχα τη θρησκεία, αλλά όλες τις ιδιαιτερότητες ενός έθνους, όπως τα κριτήρια της κοινής καταγωγής, της γλώσσας, των ηθών, των εθίμων και του πολιτισμού.

Ένα βάσκικο τραγούδι λέει: "Τι πατρίδα θα' χαμε, αν πέθαινε η γλώσσα μας, αφού αυτή μας κάνει Βάσκους".¹⁴

Ο Νίκος Δήμου, σ' ένα άρθρο του στο "Βήμα", γράφει: "Η γλώσσα είναι η μόνη πατρίδα που γνώρισα. Κι όταν τα σύνορα αλλάζουν και όταν οι άνθρωποι ταξιδεύουν, οι λέξεις σώζουν τη συνέχεια. Κι αν οι γλώσσες άλλων είναι νερά στεκάμενα, η δική μας είναι ζωντανή, λαμπερή και πλούσια σαν το αρχιπέλαγος. Ποια γλώσσα έχει τρεις χιλιάδες χρόνια ποιητές και φιλόσοφους; Ποια λέει τη θάλασσα, τον ουρανό και τη γη, με τις ίδιες πάντα λέξεις;"¹⁵

Από την αντίπερα όχθη, η δημοσιογράφος Gülden Aydın του περιοδικού "Aktuel" της Κωνσταντινούπολης, αποκαλύπτει κάποιες αλήθειες σ' ένα τολμηρό άρθρο της που αναφέρεται στην εθνική ταυτότητα των κατοίκων του χωριού Ισκεντερλί - Αλεξανδροχώρι της Τόνυας: "Τα ίχνη της ορθόδοξης παράδοσης είναι ολοφάνερα στην κωμόπολη Σκανταράντο της Τραπεζούντας. Εδώ όλοι μιλούν "Ποντιακά". Τα ονόματα των γειτονιών και των οικογενειών είναι όλα ποντιακά... Το ρωμαίικο και το ορθόδοξο παρελθόν στην κωμόπολη όση προσπάθεια κι αν γίνει για να κρυφτεί είναι φανερό..... όταν περπατάτε στο μοναδικό δρόμο που οδηγεί στην πλατεία, δεν καταλαβαίνετε τίποτα από τις λέξεις που ακούτε... Εδώ από επτά μέχρι εβδομήντα όλοι γνωρίζουν τα "Ποντιακά". Τα τουρκικά αναπτύσσονται μόνο με το δημοτικό... Οι ονομασίες των γειτονιών δεν ηχούν οικείες στο αυτί σας. Μεσόκουργο, Παλαιόκαστρο... Ακόμη κι αν έχουν σβηστεί από τα επίσημα μητρώα τα επώνυμά τους με το νόμο περί επωνύμων, αυτοσυστήνονται ως τα παιδιά των Πασκάλων, Ξουλούκων,

¹³Streit G., Der Lausanner Vertrag..., σελ. 14. Λαυρεντίδης Ι., Πρόσφυγες εξ ανταλλαγής..., σελ. 21. Χατζόπουλος Α., Die Flüchtlingsfrage in Griechenland, σελ. 22. Crestovitch G., Griechenland-Italien-Türkei, σελ. 416. Strupp K., Die Beziehungen zwischen Griechenland und der Türkei von 1820-1930, σελ. 426. Δάφνης Ν., Η Ελλάς μεταξύ των δύο πολέμων, τομ. 1, Αθήνα (1974), σελ. 41.

¹⁴Φωτιάδης Κ., Το Κρυπτοχριστιανικό πρόβλημα του Πόντου, στο περ.: Ρωμανία, Θεσσαλονίκη (1990) τευχ. 1ο, σελ. 10.

¹⁵Δήμου Ν., Ποντίας αύρα, στην εφημ. "Το Βήμα", Αθήνα (07.07.1987).

Μομάντων, Ξεσκάλων... Ο εξισλαμισμός τους δεν έσβησε από τις μνήμες τις ορθόδοξες γιορτές... Ο Ali Baskan, όταν καταμετρά τις οικογένειες της κωμόπολης, λέει: "Οι παλαιότεροι μας λένε ότι οι ρίζες αυτών των οικογενειών βρίσκονται στους Ρωμιούς". Προσθέτει ότι από το σόι των Ξουλούκων υπάρχουν ορισμένοι που ζουν στη Θεσσαλονίκη... Ο Ali Baskan λέει: "Δεν γνωρίζω πότε έγινε ο εξισλαμισμός".

"Η Leman Ozturk και ο Cemal Tokdemir, είναι οι ξεναγοί μας στην κωμόπολη. Η ευγένεια των ανθρώπων μας εντυπωσιάζει. Όσοι συναντιούνται ανταλλάσσουν χειραψίες. Γυναίκες, άνδρες αλληλοασπάζονται χωρίς ενδοιασμούς. Πρώτα πηγαίνουμε στο σπίτι της ενενηντατετράχρονης Fatma Guldal την οποία φωνάζουν "Vicoğa". Μας εντυπωσιάζει η αρχιτεκτονική του σπιτιού της...

"Δεν καταλαβαίνουμε αυτά που μας λέει. Νόμιζε ότι ήρθαμε από την Ελλάδα. Η εξηντατετράχρονη νύφη της κάνει τη μεταφράστρια... Στο μεταξύ συγκεντρώνονται οι γείτονες. Οι γυναίκες είναι εντυπωσιακά άνετες... Συνεχώς λένε: "Δόξα τον Αλλάχ, είμαστε Τούρκοι, Μουσουλμάνοι". Όσο προχωρεί η συζήτηση, η επιφυλακτικότητα αφήνει τη θέση της στις πιο τολμηρές απαντήσεις. Μισά αστεία, μισά σοβαρά λένε: "Τα Ποντιακά δεν τα μάθαμε από τον αέρα". Συζητούν μεταξύ τους. Στο τέλος η Leman Ozturk λέει: "Γιατί ν' αρνηθούμε τον εαυτό μας. Είμαστε Ρωμιοί". Ορισμένοι εκνευρίζονται, ορισμένοι γελούν. Μετά αρχίζουν να μιλούν Ποντιακά. Δίπλα στο Σκαντράντο είναι το χωριό Tuglari... Εκεί υπάρχει ένα ιεροδιδασκαλείο με εκατονταετή ιστορία. "Εδώ ήταν το κέντρο του εξισλαμισμού κάποτε" μας λέει ο κοινοτάρχης Mustafa Gunaydin.

"Ο Fuat Aydın λέει ότι, παρ' όλο που εδώ και εκατό χρόνια συνεχίζεται η θρησκευτική εκπαίδευση, στις πρόσφατες εκλογές το ισλαμικό κόμμα Ευημερίας είχε σχεδόν μηδενικά ποσοστά."¹⁶

Το τελευταίο διάστημα οι έρευνες των ειδικών επιστημόνων επιβεβαιώνουν την πολυεθνική και πολυπολιτισμική ταυτότητα των λαών της Μικράς Ασίας και ενισχύουν την προσπάθεια φωτισμένων ανθρώπων που προσπαθούν να πετύχουν

¹⁶Aydın Gülden, Pontus Müsülmanları, Κωνσταντινούπολη (29.10.1992), σελ. 58-60.

με ειρηνικά μέσα την επαφή, την αλληλοκατανόηση και την επανασύνδεση των ανθρώπων της ίδιας καταγωγής που η παντουρκική πολιτική της γειτονικής χώρας τους σκόρπισε στους πέντε ανέμους. Στέκομαι στην επιστολή που έγραψε ο Τούρκος τηλεοπτικός παραγωγός Μπουλέντ Μπας στο συγγραφέα Γεώργιο Ανδρεάδη και την οποία δημοσίευσε στις 27 Φεβρουαρίου 1996 ο δημοσιογράφος Βίκτορας Νέτας στην εφημερίδα "Ελευθεροτυπία":

Γράφει ο Μπουλέντ Μπας:

"Η Τουρκία, η οποία προσπαθεί να ενωθεί οικονομικά και πολιτικά με την Ευρωπαϊκή Ένωση, ζει παράλληλα και μια περίοδο αφύπνισης και ενημέρωσης στον ιστορικό και πολιτιστικό τομέα. Οι δυνατότητες που παρέχει η τεχνολογία και η πρόοδος σχεδόν καθιστούν επιβεβλημένη αυτήν την ιστορική περίοδο.

"Πολλοί άνθρωποι, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, ψάχνουν την Ιστορία και αναζητούν την εθνική και πολιτιστική τους ταυτότητα.

"Ο τουρκικός λαός, μόλις τώρα αντιλαμβάνεται ότι η Μικρασία έχει μια πλούσια πολιτιστική κληρονομιά και αποτελεί καταφύγιο πάρα πολλών εθνοτήτων. Τα αίτια αυτής της αντίληψης είναι η γοργή διαφώτιση που συντελείται στην Τουρκία και οι παγκόσμια διογκούμενες εθνικές αναζητήσεις. Σ' έναν κόσμο όπου οι ελευθερίες ξεπερνούν τα σύνορα, είναι φυσικό να επηρεαστεί και η Τουρκία. Έτσι, η μέχρι πρότινος πολιτική της επιβολής της τουρκικής ταυτότητας, αφήνει τη θέση της σε μια ήπια πολιτική αναγνώρισης των εθνικών πολιτισμών.

"Θέλουμε να ξεκινήσουμε ένα ντοκιμαντέρ που θα βασίζεται σε επιστημονικές έρευνες. Αυτή η εργασία θα φέρει νέα διάσταση στις συζητήσεις μέσα στην Τουρκία, σχετικά με τη γλώσσα, την Ιστορία και τον πολιτισμό. Ακόμη, θα βοηθήσει σε μια καλύτερη κατανόηση του κουρδικού προβλήματος, το οποίο έχει εξελιχθεί σε μια κακοφορμισμένη πληγή και θα βοηθήσει, ώστε να συζητηθεί πάνω σε διαφορετικές πια διαστάσεις.

"Στοχεύουμε στη λάμψη της αλήθειας για την ποντιακή πραγματικότητα. Όπως επίσης θέλουμε να βοηθήσουμε στην εξάλειψη των προκαθορισμένων προσεγγίσεων στην Ιστορία, καθώς και να γνωρίσουμε στον κόσμο τα κοινά

πολιτισμικά γνωρίσματα των Ποντίων, τόσο αυτών που ζουν στην Τουρκία όσο κι αυτών που ζουν στην Ελλάδα.

"ΤΟ ΘΕΜΑ: Η Μικρασία έχει, από θρησκευτική, γλωσσική, πολιτιστική και εθνολογική άποψη, μια πλούσια κληρονομιά. Η περιοχή της Μαύρης Θάλασσας κατοικείται από ανθρώπους που με πείσμα προσπαθούν να προφυλάξουν, ακόμη και να αναβιώσουν αυτή την κληρονομιά. Ακόμη κι αυτοί που έφυγαν από την περιοχή, υποχρεωτικά ή ακόμη και εθελούσια, προστατεύουν και διατηρούν τη γλώσσα, τη θρησκεία και τον πολιτισμό τους, ακόμη κι εκεί που έχουν πάει.

"Μέχρι τον προηγούμενο αιώνα η περιοχή της Μαύρης Θάλασσας, μη έχοντας δώσει και πάρει πρόσφυγες, κατάφερε να προφυλάξει την ομοιογένειά της (παρά τις όποιες εθνικές διαφορές) και να μεταφέρει μέχρι τις μέρες μας, παρά την παντός είδους αφομοίωση, τη γλώσσα και τον πολιτισμό της, κληρονομιά αιώνων. Ακόμη και τα κοινωνικά γεγονότα που διαδραματίστηκαν στην περιοχή κατά το πρώτο τέταρτο του 20ου αιώνα, δεν κατάφεραν ν' αλλάξουν αυτή την πραγματικότητα.

"Ένα χτυπητό παράδειγμα, τα 2 εκατομμύρια των προσφύγων του Πόντου που ζουν στην Ελλάδα. Οι άνθρωποι αυτοί που εκπατρίστηκαν διά της βίας πριν από 70 χρόνια, μετέφεραν όλα τα ήθη, τα έθιμα και τον πολιτισμό τους στη νέα τους πατρίδα. Σήμερα, έπειτα από μελέτες κι έρευνες που έγιναν πάνω στα τμήματα που αποτελούν την τρίτη γενιά αυτών των προσφύγων, απεδείχθη ότι συνεχίζουν μέχρι σήμερα τα πατρογονικά τους έθιμα και θεωρούν εαυτούς Ποντίους.

"Την ίδια άποψη συναντά κανείς και στους Πόντιους που έχουν μεταναστεύσει για οικονομικούς, κυρίως, λόγους στις μεγάλες πόλεις της Τουρκίας ή της Ευρώπης. Η λέξη Πόντος είναι γι' αυτούς σχεδόν μια ταυτότητα. Συνηθίζουν να λένε "ας είναι από τον Πόντο κι ας είναι κι από λάσπη", για να δείξουν την εύνοια και την αγάπη κάθε Πόντιου για τον άλλο Πόντιο, κι ας είναι διαφορετικοί, είτε Αρμένιοι είτε Ρωμιοί είτε Χριστιανοί είτε Μουσουλμάνοι. Στις μέρες μας, όπου διάφορες εθνικές ομάδες και εθνικιστικά κινήματα προσπαθούν

να πνίξουν το ένα το άλλο, πόσο μεγάλη ανάγκη υπάρχει γι' αυτό το καλοσυνάτο πλησίασμα μεταξύ των Ποντίων.

"Στο πλαίσιο αυτών των απόψεων θα προσπαθήσουμε να φωτίσουμε την κοινωνική, πολιτιστική και οικονομική πλευρά, κυρίως της κοντινής Ιστορίας. Και πρωταρχική μας ενασχόληση θα είναι οι πολιτιστικές και εθνικές πραγματικότητες που άρχισαν να χάνονται.

ΧΩΡΟΙ ΕΡΓΑΣΙΑΣ: Σημαντικές ποντιακές πόλεις της Ανατολικής Μαύρης Θάλασσας και πόλεις της Ελλάδας, όπου ζουν Πόντιοι.

Με εκτίμηση
SINELET, LTD
Μπουλέντ Μπας.¹⁷

B- Ο φιλελεύθερος ισλαμιστής κοινωνιολόγος Αλί Μπουλάκ προειδοποιεί: Σήμερα είναι δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να επιβληθεί εκ των άνω και με τη βία η ομοιογένεια, σε μια χώρα όπου συνυπάρχουν καμιά εικοσαριά εθνότητες και καμιά δεκαριά θρησκευτικά δόγματα".¹⁸

Εύλογα τίθενται τα ερωτήματα, τι γίνεται σήμερα σ' εκείνα τα μέρη και ποια πολιτική κράτησε η Ελλάδα όλο αυτό το διάστημα για τον ακριτικό εκείνον ελληνισμό; Ενώ η ευθύνη όλων των ελληνικών κυβερνήσεων ήταν και είναι πολύ μεγάλη. Καμιά διαμαρτυρία, καμιά διαπραγμάτευση, καμιά διεκδίκηση, καμιά επίσημη αναφορά δεν έγινε ως σήμερα για τους ελληνόφωνους μουσουλμάνους στο Δικαστήριο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων ούτε σε κάποια άλλα παρόμοια διεθνή Fora. Χωρίς περίσκεψη, χωρίς αιδώ εγκαταλείψαμε εκατοντάδες χιλιάδες συμπατριωτών μας, οι οποίοι παρ' όλες τις ταλαιπωρίες και τους ψυχολογικούς βιασμούς που δέχονται καθημερινά, 75 χρόνια μετά την υποχρεωτική ανταλλαγή

¹⁷Νέτας Βίκτωρας, Υπάρχει και άλλη ανοιχτή σκέψη στην Τουρκία, Μπας Μπουλέντ, στην εφημ. "Ελευθεροτυπία", Αθήνα (27.02.1996).

¹⁸Χοϊδάς Φ., Γενοκτονία με εγγύηση του Ο.Η.Ε., στην εφημ. "Ελευθεροτυπία", (25/26.03.1995).

των πληθυσμών, συνεχίζουν να λένε: "Εμείς Έλληνες είμαστε. Έναν αίμαν είμαστε με τ' εσάς. Τερέστεν πώς ομοιάζνε τα κατσία μουν".¹⁹

Ένα άλλο τραγικό κεφάλαιο της Ιστορίας μας που ανήκει στον ίδιο κύκλο και που χρήζει ιδιαίτερης έρευνας και προσοχής είναι οι βίαιοι εξισλαμισμοί του 20ού αιώνα που συνεχίστηκαν ως την τελευταία μέρα της ανταλλαγής των πληθυσμών.²⁰ Και εδώ τα προξενικά αρχεία έχουν τον πρώτο λόγο. Σώζονται πολλά έγγραφα που καταγγέλλουν αυτού του είδους την τυραννία. Το 1918 δόθηκαν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο οι "Εκθέσεις για τις καταστροφές και τις θανατώσεις στην επισκοπή Νικοπόλεως και Κολωνείας του Πόντου". Οι εκθέσεις αυτές περιγράφουν ως εξής την τραγική θέση των Ελλήνων: "Οι προσχωρήσεις στο Ισλάμ δε μπορούν πλέον να μετρηθούν, γιατί οι Τούρκοι εκμεταλλεόμενοι τη φτώχεια, την πείνα, το κρύο και την απόγνωση των ταλαίπωρων χριστιανών, ατιμάζουν με 100 δράμια ψωμί δεκαετείς θυγατέρες και εξισλαμίζουν τους πεινασμένους μ' ένα πιάτο φακή... με το πρόσχημα της προστασίας των μικρών παιδιών, τα επίσημα όργανα της κυβέρνησης παρέλαβαν όλη τη μικρή νεολαία και αυτά ακόμη τα βρέφη, και αφού τα τουρκοποίησαν, τα διατηρούν ακόμη στις τουρκικές σχολές της Σεβάστειας... Στα χωριά της Τοκάτης οι άνδρες θανατώθηκαν ή πέθαναν από την πείνα. Γυναίκες και παιδιά αναγκάζονται με τη βία να προσχωρήσουν στο Ισλάμ. Τον πλούσιο Έλληνα Λογγίνο από το χωριό Καρατεσεβίτ, του άρπαξαν όλη την περιουσία και τον ανάγκασαν να γίνει αποστάτης. Υποχρεώθηκε ακόμη να εγκαταλείψει τη γυναίκα του και να παντρευτεί την Τουρκάλα Αϊσέ".²¹

¹⁹Φωτιάδης Κ., Το Κρυπτοχριστιανικό πρόβλημα του Πόντου, σελ. 10.

²⁰A.Y.E., K.Y., Φ. 1923. A.A.K., Καταθέσεις αυτοπτών μαρτύρων τουρκικών βιασπραγιών, Report of conditions in Sivas, by William E. Hawkes, Constantinople (June 5, 1922) Οι Ανθελληνικοί Διωγμοί εν Τουρκία, Αθήνα (1994), εκδ. "Πανελλήνια Ένωση Ποντίων Αξιωματικών, παράρτημα 3, σελ. 48-50. Λαμέρας Κ., Το μικρασιατικό πρόβλημα, Αθήνα (1918), σελ. 67-68. Παυλίδης Ι., Σελίδες ιστορίας Πόντου-Μικράς Ασίας, Θεσσαλονίκη (1980), σελ. 158. Βαλαβάνης Γ., Σύγχρονος Γενική Ιστορία του Πόντου, Αθήνα (1925), σελ. 262. Έξοδος, Μαρτυρίες από τις επαρχίες της κεντρικής και νότιας Μικρασίας, Αθήνα(1982), том. 2ος, Εκδ. Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, σελ. 359-361. Μηλιώρης Ν., Οι κρυπτοχριστιανοί, Αθήνα (1962) σελ. 89. Τσαούσης Α., Ιστορία Χόψας του Πόντου, Αθήνα (1960), σελ. 37. Τακρίρια τινά του Οικουμενικού Πατριαρχείου προς τη Υψηλήν Πύλην περί του Ζητήματος των Σταυριωτών και περί εξισλαμίσεων, Κωνσταντινούπολη (1909).

²¹Κυνηγόπουλος Πολ., Εκθέσεις περί των καταστροφών και σφαγών της επαρχίας Κολωνίας της Νικοπόλεως (Πόντου), Κωνσταντινούπολη (1918), σελ. 22,27,50 και 57.

Από μια έκθεση του μητροπολίτη Αμισού Γερμανού Καραβαγγέλη προς το Πατριαρχείο πληροφορούμαστε ότι το έτος 1917-18 δύο χωριά της περιοχής Σινώπης, το Γιοκαπίκιοϊ και η Σέρνα, προσχώρησαν βίαια στο Ισλάμ, για να γλιτώσουν. 25 Ιανουαρίου 1925 ένα έγγραφο του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών προς τη Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής Προσφύγων, μας πληροφορεί ότι οι τουρκικές αρχές αρνήθηκαν να επιτρέψουν στους κατοίκους του παραπάνω χωριού, Σέρνα, να φύγουν στην Ελλάδα, επειδή είχαν αλλαξοπιστήσει και ήταν δηλωμένοι μωαμεθανοί. "Αποκρινόμενος επί του υμετέρου υπ' αριθ. 2153 εγγράφου, έχω την τιμή να ανακοινώσω υμίν ότι, αι αρχαί Σινώπης, εις την δικαιοδοσίαν των οποίων υπάγεται το χωρίον Σέρνα της Υποδιοικήσεως Αγιάντων, ηρνήθησαν να επιτρέψωσιν την αναχώρησιν των περί ως πρόκειται ομογενών, ισχυριζόμενοι ότι ούτοι από ετών ησπάσθησαν τον ισλαμισμόν".²²

Κίνδυνος εξισλαμισμού χριστιανών που δεν μπόρεσαν να έρθουν στην Ελλάδα εντοπίζεται και αργότερα, το 1928, στην περιοχή της υποδιοίκησης Ματσούκας. Στα αρχεία του Υπ. Εξωτερικών υπάρχει καταγγελία ότι 22 Έλληνες ανταλλάξιμοι (14 γυναίκες, 1 άνδρας, 6 κοπέλες και 1 αγόρι) κατακρατούνται από μουσουλμάνους, των οποίων τα ονόματα είναι γνωστά. Έτσι, ενώ από τέσσερα χρόνια είχε ήδη γίνει η ανταλλαγή, εκείνοι ήταν υποχρεωμένοι να παραμείνουν αντιμετωπίζοντας τον κίνδυνο του εξισλαμισμού.²³

Δεν ήσαν λίγοι, επίσης, οι Έλληνες της Μικράς Ασίας, που κατά τη διάρκεια της μικρασιατικής περιπέτειας για πολλούς και διαφόρους λόγους δεν μπόρεσαν να 'ρθουν στην Ελλάδα. Από το πλούσιο αρχείο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών δανείζομαι ορισμένα χαρακτηριστικά ντοκουμέντα που καταγράφουν τις τραγικές μαρτυρίες των προσφύγων της πρώτης γενιάς που επέζησαν και έφτασαν στην Ελλάδα.

"Η αδερφή μου έμεινε στην Τουρκία. Η αδερφή μου πιάστηκε όταν σταμάτησε ο πόλεμος με τους Τούρκους. Ήρθε ο τουρκικός στρατός στο Νεπιέν,

²²A.Y.E, 1925/B/10, Αντίγραφο Μικτής Επιτροπής, Αρ. πρωτ. 305, Κωνσταντινούπολη (25.01.1925) Wien HHStA, PA, XXXVIII, Karton 370, Konsulate 1917 Trapezunt, Zl. 44/Pol (31.10.1917), Kwiatkowski an Czernin. Βλέπε επίσης Αντωνιάδης Σ., Η ωραία Κερασούς, Αθήνα (1976), σελ. 91, Φωτιάδης Κ., Οι Εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας..., σελ. 454, 541.

όπου ήμασταν. Στο Νεπιέν είχε ένα δρόμο που πήγαινε στην Πάφρα. Ήρθε ένας αξιωματικός και λέει: "Αφήστε με να περάσω". Έγινε ανακωχή. Αλλά οι Παφραλήδες δεν έφυγαν. Πιάστηκαν στη μάχη. Εκεί στη μάχη πιάστηκε αιχμάλωτη η αδερφή μου -- χρονών κοριτσάκι. Ένας φούρναρης από το Καβάκ την πήρε και την υιοθέτησε. Τη μεγάλωσε και σαν παιδί του, την πάντρεψε.

"Το 1961, που πήγα στη Σαμψούντα, τη βρήκα... Έχει τρία κορίτσια κι ένα αγόρι. Το αγόρι τελείωσε το Γυμνάσιο και υπηρετεί στρατιώτης στα Άδανα. Το μεγάλο κορίτσι μου ζήτησε πληροφορίες για τη γενιά μας, τον παππού, τη γιαγιά, για τ' αδέρφια της μητέρας της. Όλοι όμως σκοτώθηκαν. Στο τέλος μου λέει: "Αχ, θείο! η μητέρα μας ήταν Ελληνίδα κι έγινε Τουρκάλα. Εμείς τι θα γίνουμε;"²⁴

Στον ακριτικό Πόντο υπήρξε και μια άλλη κατηγορία χριστιανών που "μισοστρατίς στον εθνικό Γολγοθά αποκαρτέρησαν, έπεσε ο σταυρός από τον ώμο τους και ξεγέλασαν την κουστωδιά των δημίων".²⁵ Υπήρξαν χιλιάδες χριστιανοί που βρήκαν το ψυχικό θάρρος, ύστερα από πάλη στη συνείδησή τους, ν' αντισταθούν στη νέα θρησκεία, μ' έναν δικό τους τρόπο, για ν' αποφύγουν το θάνατο και τον εθνικό αφανισμό τους. Είναι εκείνοι που αναγκάστηκαν να δεχτούν επιφανειακά μόνο τον ισλαμισμό, διατηρώντας στα βάθη της ψυχής τους τη χριστιανική πίστη κι όπου οι συνθήκες το επέτρεπαν την ελληνική γλώσσα. Μ' αυτό το θανάσιμο παιχνίδι μείνανε στην πραγματικότητα πιστοί στην ορθοδοξία και στην εθνική τους ταυτότητα.

Η ελληνική ευφυΐα, όσο οι βίαιοι εξισλαμισμοί και οι απάνθρωπες ταπεινώσεις συνεχίζονταν, βρήκε και αυτόν το δρόμο επιβίωσης, που ήταν ένας περίεργος συνδυασμός δύο φοβερά ακραίων αντιθέσεων. Δύο σύμβολα θρησκευτικά, ο Σταυρός, σύμβολο της πραγματικής θρησκείας στα κρυφά και το Μισοφέγγαρο, σύμβολο της τυπικής θρησκείας στα φανερά. Ο Χριστός στην καρδιά και ο Μωάμεθ στα χείλη. Αυτοί, όταν δόθηκαν οι πρώτες ελευθερίες, άρχισαν να αποκαλύπτονται· οι περισσότεροι πρόφτασαν να γυρίσουν επίσημα

²³Πελαγίδης Στ., Μέτρα και αντίμετρα κατά την ελληνοτουρκική Σύμβαση της ανταλλαγής, στο: Μακεδονικά, τομ. ΚΖ' (1990), σελ. 134.

²⁴Αρχείο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών (Κ.Μ.Σ.), Μαρτυρία Παπαδόπουλου Μιχαήλ Μεσελίτης, Περιφ. Σαμψούντας. Ερευνητής Σαμουηλίδης Χρ., Κύργια Δράμας (07.04.1964).

²⁵Ανδριώτης Ν., Κρυπτοχριστιανικά κείμενα, Θεσσαλονίκη (1974), σελ. 7.

στο χριστιανισμό και μέσω αυτού και στον ελληνισμό. Αυτοί είναι οι γνωστοί στην ιστορία Κρυπτοχριστιανοί ή Κλωστοί ή Κρυφοί ή Γυριστοί ή Τενεσούρηδες. Συχνά ήταν γνωστοί και άλλα τοπικά ονόματα.

Το μεγαλύτερο μέρος των κρυπτοχριστιανών έζησε και ζει στον Πόντο. Εκεί δέχτηκε το τραύμα της έξωθεν κακής μαρτυρίας η οθωμανική αυτοκρατορία για τον ανατολίτικο τρόπο διακυβέρνησής της. Σε μικρότερη κλίμακα το φαινόμενο του κρυπτοχριστιανισμού παρατηρήθηκε και στην Αλβανία, στην Κύπρο, στην Κρήτη, στην Κωνσταντινούπολη, στην Καπαδοκία, στα νησιά του Αιγαίου. Πουθενά όμως δεν είχε την έκταση και την τραγικότητα που παρουσίασε στον Πόντο.²⁶

Είναι ασύλληπτο να φανταστεί κανείς σήμερα πώς μπόρεσαν και διατήρησαν επί γενεές κρυφά το μυστικό της χριστιανικής τους πίστης, όταν ξέρουμε πως το Κοράνι μιλά ρητά για τους αποστάτες, ότι η τιμωρία τους είναι ο ταπεινωτικός θάνατος.

Η παλαιότερη μαρτυρία κρυπτοχριστιανισμού και συμπεριφοράς της επίσημης εκκλησίας που έχουμε είναι η περίπτωση των κατοίκων της Νίκαιας του 1338.²⁷ Οι κάτοικοι της Νίκαιας βλέποντας καθημερινά να ανέρχονται σε χιλιάδες τα θύματα του εξισλαμισμού ζητούν τη συμβουλή και τη βοήθεια του Πατριαρχείου. Ο Πατριάρχης Ιωάννης 14^{ος} ο Καλέκας Απρηνός, μπροστά στον κίνδυνο του αφανισμού της χριστιανοσύνης συμβουλεύει το ποιμνιό του να

²⁶Νικολαΐδου Ε., Οι Κρυπτοχριστιανοί της Σπαθίας, Ιωάννινα (1979). Dawkins M., The Crypto-christians of Turkey, στο: Byzantion, τομ. 8ος, Paris-Liege-Bruxelles (1933), σελ. 250. Γεδεών Μ., Λαθρόβιος Ορθοδοξία, στο: Μεσαιωνικά Γράμματα, τομ. Α', τευχ. Α', Αθήνα (1930), σελ. 91-92. Βογιατζίδης Ι., Ιστορικά μελέται, σελ. 146-147. Skendi Stauro, Crypto-christianity in the Balkan Area under the Ottomans, στο: Slavic Review, τομ. 26ος, τευχ. 2, (1967), σελ. 228. Hasluck W., The Crypto-christians of Trebizond, στο: The journal of Hellenic Studies, τομ. 41ος, London (1921), τευχ. 2, σελ. 201. Φωτιάδης Κ., Οι Εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας..., σελ. 191-210. Άμαντος Κ., Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων. Αθήνα (1955), τομ. 1ος, σελ. 67. Βακαλόπουλος Α., Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, Θεσσαλονίκη (1974), τομ. 1ος, σελ. 24-25. Μηλιώρης Ν., Οι Κρυπτοχριστιανοί, σελ. 69.

²⁷Βογιατζίδης Ι., Ιστορικά μελέται, στο Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Θ., τομ. 2, (1932), σελ. 145 κ.ε. Ανδριώτης Ν., Κρυπτοχριστιανικά κείμενα, Θεσσαλονίκη (1974), σελ. 8. Βακαλόπουλος Α., Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τομ. 1, Θεσσαλονίκη (1961), σελ. 134. Φωτιάδης Κ., Οι Εξισλαμισμοί, Θεσσαλονίκη (1974), σελ. 24-25. Γεδεών Μ., Λαθρόβιος Ορθοδοξία, στο: Μεσαιωνικά Γράμματα, Αθήνα (1930), τομ. 1, σελ. 91-92. Skendi S., Crypto-Christianity, σελ. 228. Νικολαΐδου Ε., Οι Κρυπτοχριστιανοί, σελ. 46. Χρύσανθος, Η Εκκλησία Τραπεζούντος, σελ. 689 κ.ε. Wächter A., Der Verfall des Griechentums in Kleinasien im XIV. Jahrhundert, Leipzig (1903), σελ. 560. Άμαντος Κ., Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων, σελ. 67.

ακολουθήσει το δρόμο της αποκρυφίας, όταν δεν υπάρχει άλλος τρόπος σωτηρίας. "Όσοι τω φόβω των κολάσεων καθ' εαυτούς και εν των λεληθότι διαζήν θελήσουσι τα των χριστιανών ενστερνιζόμενοι και ποιούντες και αυτοί σωτηρίας επιτεύξονται, μόνον κατά το δυνατόν τηρεῖν σπουδάζοντες τας του Θεού εντολάς".²⁸ Με την απόφασή της αυτή η Εκκλησία έσωζε το παρόν, αλλά δεν εξασφάλιζε απόλυτα το μέλλον των κρυπτοχριστιανών, που από γενεά σε γενεά εξανεμίζονταν το μεγάλο τους μυστικό. Γι' αυτό, αργότερα, το Πατριαρχείο απάντησε στους Κρήτες με τα λόγια του Χριστού: "Όστις αν απαρνήσηται με έμπροσθεν των ανθρώπων, καγώ αρνήσομαι αυτόν έμπροσθεν του πατρός μου του εν ουρανοίς".²⁹ Όμως και πάλι η Εκκλησία κατανοώντας την ανθρώπινη αδυναμία αναγκάζεται να συμβιβαστεί, για να μπορέσει να σώσει αρκετούς από αυτούς. Ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Νεκτάριος Πελοπίδας δεν τρομοκρατεί τις ψυχές των πιστών με τα λόγια του Χριστού, αλλά τους επιτρέπει: "Κατ' επιφάνειαν μόνον και εν αναποδράστω ανάγκη εξώμοσιν".³⁰ Έτσι ο κρυπτοχριστιανισμός, με την άδεια της επίσημης εκκλησίας, δημιούργησε μια χριστιανική εκκλησία "υπό την γην" θαμμένη στα βάθη της ψυχής όλων εκείνων που αναγκάστηκαν να αλλαξοπιστήσουν φαινομενικά, διατηρώντας εσωτερικά την πίστη και προσπαθώντας με τρόπους μυστικούς να τελούν τους τύπους της αληθινής τους λατρείας, έχοντας στα υπόγεια των σπιτιών τους, σε σκοτεινά κελάρια, πίσω από ένα κιλίμι τις εικόνες των αγίων και το καντήλι. Ο τρόπος αντίστασής τους ξεδιπλώνει μια ακόμη πτυχή του αγώνα επιβίωσης που κατέβαλε και καταβάλλει η φυλή μας στη μακραίωνη πορεία της. Όλοι είχαν δύο ονόματα, ένα χριστιανικό κι ένα τουρκικό. Τηρούσαν με ευλάβεια τις χριστιανικές

²⁸Milkosich F., και Müller J., Acta et Diplomata graeca medii aevi, Vindobonae (1860), τομ. 1ος, σελ. 184.

²⁹Καινή Διαθήκη, Ματθαίος 10, στιχ. 32 και Λουκάς 12, στιχ 8,9. Βλέπε επίσης Παπαδόπουλος Ανθ., Ο Πόντος διά των αιώνων, στο: Α.Π., τομ. 1ος, Αθήνα (1928), σελ. 34-36. Φωτιάδης Κ., Οι Εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας..., σελ. 204-205.

³⁰Skendi St., Crypto-cristianity in the Balkan Area under the Ottomans, σελ. 232. Ανδριώτης Ν., Κρυπτοχριστιανικά κείμενα, Θεσσαλονίκη (1974), σελ. 9-10. Φωτιάδης Κ., Οι Εξισλαμισμοί και η προσφορά των Κρυπτοχριστιανών του Πόντου στους εθνικοαπελευθερωτικούς αγώνες, Θεσσαλονίκη (1974), σελ. 26.

νηστείες, βάφτιζαν κρυφά τα παιδιά τους.³¹ Οι κώδικες των μοναστηριών και πολλών εκκλησιών χρησίμευαν ως μητρώα βαπτίσεων.

Βαρύτατο ήταν το τίμημα αυτής της δραστηριότητας των απεσταλμένων των μοναστηριών. Παραθέτω, όπως έχει διασωθεί μέχρι τις μέρες μας ένα χαρακτηριστικό αποσπασματικό σημείωμα από τον Κώδικα της Μονής Βαζελώνος, γραμμένο το 1698:

"Εἰς τα ἔτη ταῦτα των ἀθέων Ἀγαρηνῶν, μεγάλη ὄχλησις ἐνέσκηψεν εἰς τὴν Ἁγίαν καὶ Ἱερὰν ἡμῶν Μονὴν τοῦ Τιμίου Προδρόμου Ζαβουλῶν.

"Ἐβδομήκοντα πατέρες ὅσοι ἐξ ὧν ἀπεστάλησαν εἰς κατήχησιν των ἀθλίων χριστιανῶν ἐξηφανίσθησαν καὶ ἐκομίσαντο τοὺς μαρτυρικοὺς στεφάνους. Δειλία κατέλαβε τοὺς γέροντας, δι' ὅσους οὐπὼ ἐπανήλθον καὶ ἀθυμία πρυτανεῦει ἐν τῷ Μοναστηρίῳ, ὅπερ ἀπὸ τριακοσίου ἐνενηκοντα οὺς εἶχε, μόνον ἑκατὸν τριάκοντα ἀριθμῆι ἀδερφοῦς, ἐὰν ἐπανέλθωσι καὶ οἱ εἰς τὰ ξένα ταλαιπωρούμενοι ὑπὲρ τεσσαράκοντα. Εἶπου ἐλεήσει ἡμᾶς ὁ πανοικτίρμων Θεὸς καὶ δώσῃ ἄφεσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ. Ἀμήν".³²

Εδώ θα πρέπει να τονίσω γενικά ότι τα μεγάλα μοναστήρια του Πόντου κατέχουν ξεχωριστή θέση στην ιστορία του Ποντιακού Ελληνισμού.³³ Χάρη στη

³¹Ανδριώτης Ν., Κρυπτοχριστιανικά κείμενα, Θεσσαλονίκη (1974), σελ. 84. Αβραμάντης Ι., Από τη ζωή των κλωστών του Πόντου, στο: Μακεδονικόν Ημερολόγιον (1953), σελ. 113-118. Παπαδόπουλος Δ., Κρυπτοχριστιανικά, στο: Π. Σ., Αθήνα (1971), σελ. 101. Τσαρτιλίδης Χρ., Ιστορία της Κρώμνης, Ανέκδοτο χειρόγραφο, Πανάρετος, Ο Πόντος ανά τους αιώνες, Δράμα (1927), σελ. 120 κ.ε. Χατζόπουλος Γ., Οι Γυριστοί, στο Π.Ε. (1976), σελ. 302-304. Βακαλόπουλος Α., Ιστορικές παραδόσεις των Ελλήνων προσφύγων του Σογιοῦτ, στο: Ελληνικά, παράρτημα 4 (1953), σελ. 80. Ελευθεριάδης Ι., Οι Κλωστοί, σελ. 3, 21-22. Janin R., Musulmans malgré eux. Les Stavriotes, στο: Echos d' Orient, τομ. 15 (1912), σελ. 498-499. Πουλτίδης Ι., η Σουκρής, Δημοσίευτο χειρόγραφο Κ.Μ.Σ., της Μ. Μερλιέ. Φάκελος Σταυρί, Κλωστοί. Hasluck F.W., The Crypto-cristians of Trebizond, στο: The Journal of the Hellenic Studies, τομ. 41 (1921), σελ. 201. Παπαδόπουλος Α., Ο υπόδουλος Ελληνισμός της ασιατικής Ελλάδος, Αθήνα (1919), σελ. 44-45. Τριανταφυλλίδης Π., Τα Ποντιακά, Αθήνα (1865), σελ. 89. Σαμοηλίδης Χρ., Πέρα στην Ανατολή, Αθήνα (1979), σελ. 12. Παπαδόπουλος Α., Αναμνήσεις και νοσταλγήματα από τον Πόντο μας, Έδεσσα (1962), σελ. 155. Φωτιάδης Κ., Οι Εξισλαμισμοί, Θεσσαλονίκη (1974), σελ. 27.

³²Πανάρετος, Ιστορία της Ιερᾶς Βασιλικῆς Πατριαρχικῆς καὶ Σταυροπηγιακῆς Μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου Ζαβουλῶν ἢ Βαζελῶν, Τραπεζούντα, (1909), σελ. 107.

³³Χρῦσανθος, Ἡ ἐκκλησία Τραπεζούντος, σελ. 473 κ.ε., 494, 710. Τριανταφυλλίδης Π., Οἱ Φυγάδες, σελ. 58-61. Παπαδόπουλος Α., Ὁ Μεσαιωνικὸς πολιτισμὸς τοῦ Πόντου, στο: Η.Μ.Ε. (1926), σελ. 372-373. Πανάρετος, Ιστορία της μονῆς Βαζελώνος, Τραπεζούντα (1909), σελ. 61 κ.ε., 90 κ.ε., 118 κ.ε. Γερβάσιος, Οἱ Σταυριῶται, σελ. 21 κ.ε. Μαύρη Βίβλος, Κωνσταντινούπολη (1919), σελ. 269 κ.ε. Παπαδόπουλος Α., Ὁ υπόδουλος Ελληνισμὸς της ασιατικῆς Ελλάδος, Αθήνα (1919), σελ. 43. Δοσίθεος Ἱεροσολύμων, Ιστορία περὶ των ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, Βουκουρέστι (1715), σελ. 1230. Πανάρετος, Ὁ Πόντος ἀνά τους αἰῶνες, σελ. 97. Runciman S., Das Patriarchat von Konstantinopel,

διπλωματία τους, τη συνεργασία τους με τους επώνυμους κρυπτοχριστιανούς πολλές φορές σώσανε ηθικά, πνευματικά, εθνικά και σωματικά τον καταδιωγμένο ελληνισμό. Σε έγγραφο του 1922 διαβάζουμε: "Εν τω μέσω της μαινομένης ταύτης κολάσεως αι ιεραί Μητροπόλεις και Μοναί του Πόντου αποτελούσι τα μόνα κέντρα εκ των οποίων ο εκεί χειμαζόμενος Ελληνισμός αντλεί θάρρος εν τη αντοχή, και δι' ων συνέχεται εν τη ιδέα της εθνικής υποστάσεως και θρησκευτικής συνειδήσεως αυτού.

München (1970) σελ. 48, 374. Λαμψίδης Ο., Η Τουρκοκρατία στον μικρασιατικό Πόντο, στο Α.Π., τομ. 33. (1975-76), σελ. 205-206. Bruckmann F., (Hrsg) J. Ph. Fallmerayer, *Fragmente aus dem Orient*, München (1963), σελ. 104, 134-135. Ιωαννίδης Σ., Ιστορία και στατιστική Τραπεζούντος, Κωνσταντινούπολη (1870), σελ. 242 κ.ε. Ζούζουλας Στ., Ο Ελληνισμός του Πόντου, Αθήνα (1982), σελ. 22, 24. Κλαδάς-Πουταχίδης Σ., Η εν Χαλδία του Πόντου ιερά μονή Παναγία Γουμερά, Αθήνα (1972), σελ. 18. Σαμουηλίδης Χρ., Πέρα στην Ανατολή, Αθήνα (1979), σελ. 11. Ανδρεάδης Γ., Ο πολιτισμός του Πόντου, Αθήνα (1964), σελ. 51, 52, 530. Καμπουρίδου Αν., Οδοιπορικό στον Πόντο, Καβάλα (1980), σελ. 84, 86. Μαυρίδης Ι., Γεωγραφική περιγραφή της επαρχίας Τραπεζούντος και των παρ' αυτήν εξαρχιών Σουμελά, Βαζελώνος, Περιστερά, Τραπεζούντα (1901), σελ. 42 κ.ε. Σαρηγιαννίδης Κ., Ο Πόντος, Θεσσαλονίκη (χ.χ.) σελ. 5, 10, 35 κ.ε. Τανιμανίδης Π., Ζαβουλών ή Βαζελών, στο Π.Ε., (1977), σελ. 424-426. Παπαδόπουλος Α., Περί της πατριαρχικής ιεράς μονής Βαζελώνος, στο: Ποντιακά Νέα, αρ. 27, Θεσσαλονίκη (14.05.1974), σελ. 4. Kiepert H., Die Verbreitung der griechischen Sprache im pontischen Küstengebirge, στο: Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde, τομ. 25. Berlin (1890), σελ. 321. Bryer A., und Winfield D., Nineteenth-century monuments in the city and vilayet of Trebizont. Architectural and historical notes, στο: Α.Π., τομ. 30, Αθήνα (1970-71), σελ. 244, 276. Παπαμιχαλόπουλος Κ., Περιήγησις εις τον Πόντον, Αθήνα (1903), σελ. 58, 60, 63. Σκαλιέρης Γ., Η αυτοκρατορία της Τραπεζούντος, Αθήνα (1921), σελ. 93. Αθανασιάδης Σ., Ιστορία και Λαογραφία της Σάντας, τομ. 1, Θεσσαλονίκη (1967), σελ. 150. Λαζαρίδης Α., Μικρά Ασία, Αθήνα (1968), σελ. 41, 43. Γερβάσιος, Επαρχία Ροδοπόλεως, στο: Α.Π., τομ. 6, Αθήνα (1935), σελ. 84. Ευφροσυνίδης Ι., Ιστορικά σελίδες της εν Πόντω ιεράς Βασιλικής πατριαρχικής και σταυροπηγιακής μονής αγίου Γεωργίου Περιστερεώτα, Δράμα (1933), σελ. 3. Hell, Vera und Hellmut Türkei II, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz (1981), σελ. 62. Κιαγχίδης Χ., Ιστορία παλαιάς και νέας ιεράς μονής Α. Γ., Περιστερεώτα, Θεσσαλονίκη (1918), σελ. 44-45. Kluge T., Mitteilung über mehrere neue Evangelien-Handschriften aus den Klöstern der Kirchenprovinz Chaldin (Vilajet Tirabzon), στο: Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde des Urchristentums, Giessen (1912) σελ. 266. Νικολαΐδης Α., Παναγία Γουμερά, στο Π. Χ. τομ. 3, τευχ. 20. Θεσσαλονίκη 1974, σελ. 7. Τασούδης Γ., Ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χρυσανθος ο από Τραπεζούντος, η εθνική και εκκλησιαστική δράσις του 1926-1949, Αθήνα (1972), σελ. 192. Miklosich F. & Müller J., "Imperator Trapezuntis Michaël Comnenus, monasterio Sancti Joannis Praecursoris in monte Zabulone, donat vicos exemptos a tributis", και "Alexius Comnenus imperator Trapezuntis, declarat, monasterium Sanctae Deiparae in monte Sumela esse biberum et requium", τομ. 5, στο: Acta et Diplomata graeca medii aevi, Vindobonae (1860) σελ. 261-264, 276-280. Minoide Mynas, "Fragments de manuscrits, inventaires et copies recueillies ou dressés par Minoide Mynas au cours de sa seconde mission en Orient (1844-45) pendant son séjour à Trébizonde et dans les monastères de la region", Paris, Bibl. Nat. MSS Suppl. Grec. 1248, σελ. 191-193. Fallmerayer J. Ph., *Fragmente aus dem Orient*, Κausοκαλυβίτης Ν. - Μεταξόπουλος Π., Η θεία και ιερά ακολουθία Βαρνάβα και Σωφρονίου και η εν συνόψει ιστορία του Βασιλείου της περιφήμου Τραπεζούντος, Leipzig (1775), σελ. 40, 42. Κυριακίδης Ε., Ιστορία της παρά την Τραπεζούντα ιεράς βασιλικής πατριαρχικής σταυροπηγιακής μονής της Υπεραγίας Θεοτόκου της Σουμελά, Αθήνα (1898), σελ. 63-64, 77. Hell V., Felsern-kloster von Sumela bei Trapezunt, στο: Die Karawane, τομ. 8ος, τευχ. 314, Ludwigsburg (1967), σελ. 32. Λάμπρος Σ., Ελληνικά χειρόγραφα εν τη νήσω Κω στο: Νέος Ελληνομνήμων, τομ. 3, Αθήνα (1906), σελ. 482-485.

"Παρ' αυτά, αι τρεις ιστορικά Πατριαρχικά και Σταυροπηγιακά Μοναί του Πόντου, η του Αγίου Ιωάννου Βαζελώνος, η της Παναγίας Σουμελά, η του Αγίου Γεωργίου Περιστερεώτα, και η μονή του Αγίου Γεωργίου Χουτουρά, εισί ιερά άσυλα ανακουφίσεως και καταφυγής. Μαρτυρούσαι από χιλιετιών επί των υπερποντίων ορέων, εξακολουθούσι να καλύπτωσι τους φεύγοντας, να ενθαρρύνωσι τους ηλαττωμένους, και να τρέφωσιν τους πεινώντας".³⁴

Πάντρευαν τα κορίτσια τους αποκλειστικά με παιδιά κρυπτοχριστιανών. Στο παρακάτω δημοτικό τραγούδι η Πόντια μάνα αποκαλύπτει στην κόρη της το μυστικό της ελληνικής καταγωγής του υποψήφιου Τούρκου γαμπρού μ' έναν ξεχωριστό δικό της τρόπο:

Σιόνα μ' μη τυραννίεσαι, και μ' έης βαρύν καρδίαν
Θ' αλλάεις το χρυσόν όνομα σ' και τούρκικον θα βάλεις
θα παίρτς άντραν ολόχρυσον, χριστιανού παιδίν εν
Σα φανερά Μαχμούτ αγάς και σα κρυφά Νικόλας
Σο μοναστήρ' μεσανυχτί θα πάτε στεφανούζ' νε".³⁵

Μηχανεύονταν χίλιους τρόπους, για να μπορέσουν να θάψουν τους νεκρούς τους σύμφωνα με το τυπικό της χριστιανικής λατρείας. Υπήρχαν πολλοί μοναχοί ντυμένοι δερβίσηδες που ταξίδευαν από χωριό σε χωριό, για να εξυπηρετούν κρυφά τις θρησκευτικές ανάγκες των κρυπτοχριστιανών.³⁶ Ένα τέτοιο περιστατικό μας περιγράφει ο μεγάλος Ρώσος γεωλόγος και γεωγράφος Τσίχατσεφ, ο οποίος επισκέφτηκε αρκετές φορές για τις έρευνές του τον Πόντο.

³⁴A.Y.E, K.Y., Y.A.K., 1922/4/4a, 01.03.1922, Αρ. Πρωτ. 1320.

³⁵Χατζόπουλος Γ., Από την εφιαλτική ζωή των κλωστών του Πόντου, στο: Ποντιακά Ιστορήματα, τομ. 1, τευχ. 4-5, σελ. 8 κ.ε. Ανδριώτης Ν., Κρυπτοχριστιανικά κείμενα, σελ. 12. Παπαδόπουλος Δ., Ποντιακά δημοτικά τραγούδια, στο: Ποντιακά φύλλα, τομ. 2, Αθήνα (1937), σελ. 428. Παπαδόπουλος Δ., Ποικίλα άσματα του χωριού Σταυρίν, στο Α.Π., τομ. 11 (1914), σελ. 40. Λαμψίδης Π., Δημοτικά τραγούδια του Πόντου, Αθήνα (1960), σελ. 176.

³⁶Πανάρετος. Ο Πόντος ανά τους αιώνες, σελ. 121. Ανδριώτης Ν., Κρυπτοχριστιανικά κείμενα, σελ. 12, 173-181. Μιρμίρογλου Β., Οι Δερβίσαι, Αθήνα (1940), σελ. 244-245. Χρυσανθος, Η εκκλησία της Τραπεζούντος. Γερβάσιος, αδημοσίευτο χφ με αριθμό πρωτοκόλλου 401 (1865), που βρίσκεται σήμερα στο αρχείο της βιβλιοθήκης Κυριακίδη στη Νάουσα. Χειμωνίδης Ε., Το σάλπισμα του αγώνος και ο Πόντος, στο: Ημερολόγιον Λεύκωμα Παναγία Σουμελά, Θεσσαλονίκη (1971), σελ. 153. Παραμυθάς Γ., Κρυπτοχριστιανοί Δερβίσηδες, στο: Π.Ε., (1975), σελ. 65 κ.ε.

Το πρωτοδημοσίευσε το 1858 στην εφημερίδα "Nord" των Βρυξελλών και ένα χρόνο αργότερα στο γερμανικό λογοτεχνικό περιοδικό "Magazin für die Literatur des Auslandes". Διαβάζω ένα απόσπασμα:

"Οι κάτοικοι στα πρωτόγονα χωριά της περιοχής Κερασούντας, Τρίπολης και Αργυρούπολης παρουσιάζουν ένα περίεργο φαινόμενο. Η εθνικότητα των κατοίκων είναι μεικτή. Αυτοί φανερά ανήκουν στο Ισλάμ. Σε δημόσια μέρη μιλούν τουρκικά. Κρυφά, όμως, λατρεύουν την τελετή της ανατολικής ελληνικής εκκλησίας. Στο σπίτι μιλούν ελληνικά και ο καθένας έχει δύο ονόματα. Έτσι, αν κάποιος απ' αυτούς παρουσιάζεται με ένα άσπρο ή πράσινο τουρμπάνι και ονομάζεται Μεχμέτ ή Σελίμ, το βράδυ στο καλυβόσπιτό του ή σε κρυφές σπηλιές, αυτός ενώνεται με τους ομοθρήσκους του για να ιερουργήσει κρυφά την τελετή της χριστιανικής θρησκείας κάτω από την καθοδήγηση του παπά. Εδώ οι άνθρωποι μιλούν ελληνικά και ονομάζονται Πέτρος, Γεώργιος ή Συμεών...

"Τον καιρό της παραμονής μου στην Κερασούντα, μ' επισκέφτηκε ο Μουσουλμάνος Σουλεϊμάν. Εάν αυτός δεν επέμενε τόσο πολύ να μου μιλήσει, εγώ θα αρνιόμουν να τον δεχτώ, γιατί δεν είχα ούτε καιρό ούτε διάθεση να λογομαχώ μ' ένα Μουσουλμάνο πάνω σε θέματα του Κορανίου. Όταν όμως ο ψευδοϊερωμένος Μουσουλμάνος Σουλεϊμάν με πληροφόρησε ότι συγχρόνως είναι και Έλληνας ιερέας με το όνομα Παρθένιος η έκπληξή μου ήταν μεγάλη. Ακριβώς γι' αυτό είχε αποφασίσει να μ' ενοχλήσει. Αυτός με παρακάλεσε ως χριστιανός να τον βοηθήσω να βγει από μια τρομερά δύσκολη κατάσταση στην οποία βρίσκεται: "Τη βοήθεια τη χρειάζομαι εγώ, μου είπε ο γέρος, και ένα χοντρό δάκρυ κύλησε στα άσπρα μακριά και μεταξωτά γένια του. Εμένα δε μου έμεινε πολύς καιρός να ζήσω και μπορώ να συνεχίσω κρυφά να υπηρετώ τον δικό μου Θεό, έτσι όπως τον υπηρετώ σχεδόν 70 χρόνια. Εγώ όμως, έχω μια κόρη την οποία μπροστά στον κόσμο τη φωνάζω Φατημέ, όμως όταν είμαστε οι δυο μας, τη σφίγγω στο στήθος μου, τη χαϊδεύω και τρυφερά προφέρω το όνομά της Σοφία. Εγώ πρέπει να γλυτώσω το αγνό αυτό πλάσμα. Ήρθε ο καιρός να παντρευτεί και δεν μπορώ πολύ καιρό ακόμη να αρνούμαι να τη δώσω στους Μουσουλμάνους που άκουσαν πολλά για την ομορφιά της. Μεταξύ τους υπάρχουν και παντοδύναμοι Μουσουλμάνοι. Εγώ νιώθω ότι δεν θα επιζήσω εκείνη τη μέρα,

όταν ο Τούρκος που θα την παντρευτεί θα κλείσει τον άγγελό μου στο χαρέμι. Σας παρακαλώ να βοηθήσετε την καημένη μου Σοφία κι έναν συγγενή συνοδό της, κι αυτός χριστιανός, να περάσουν στην Κριμαία, στην Τιφλίδα ή σε κάποια άλλη χριστιανική χώρα. Θα του δώσω λεφτά, για να εξασφαλίσει την ύπαρξη της κόρης μου και θα αφιερώσω την υπόλοιπη ζωή μου στις προσευχές παρακαλώντας το Θεό να ανταμείψει την καλοσύνη σας".

"Τα λόγια του γέρου με συγκίνησαν βαθειά, γράφει ο Τσίχατσεφ, κι εγώ βιάστηκα να κάνω ό,τι μπορώ κι ό,τι μου επέτρεπε η θέση μου για την κόρη του ιερέα Παρθένιου".³⁷

Μας διασώθηκαν πολλά τέτοια περιστατικά από τη ζωή των κρυπτοχριστιανών του Πόντου. Δίκαια μερικοί θέλησαν να κατατάξουν την αγνή κατηγορία των κρυπτοχριστιανών στην τάξη των νεομαρτύρων του Ελληνικού Έθνους. Δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι στην οθωμανική ιστορία οι διωγμοί και οι βίαιοι εξισλαμισμοί είναι δύο μαύρες σελίδες, που η μία μοιραία ακολουθεί την άλλη.

Η πιο επικίνδυνη αποστολή ήταν η ψυχολογική προετοιμασία των παιδιών τους στο καθημερινό θανάσιμο παιχνίδι της αποκρυφίας. Νύχτα μέρα οι μεγαλύτεροι δε σταματούσαν να υπενθυμίζουν, αλλά και να διδάσκουν στα παιδιά τους την ελληνοχριστιανική τους καταγωγή. Ό,τι άκουγαν τη μέρα τα παιδιά τους στα ιεροδιδασκαλεία από τους χοτζάδες, το βράδυ οι μάνες τους τ' αναιρούσαν και τα μάθαιναν την πραγματική αλήθεια.

Το μαρτύριο της αποκρυφίας, που συνεχίζεται ως τις μέρες μας, αποκαλύφτηκε για πρώτη φορά επίσημα το 1856. Οι κρυπτοχριστιανοί του Πόντου εκμεταλλεζόμενοι την έκδοση του σουλτανικού διατάγματος "Χάτσι Χουμαγιούν" που υποσχόταν θρησκευτική και πολιτική ελευθερία σ' όλους τους υπηκόους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας συγκεντρώθηκαν το Μάρτιο του 1857 στη μονή της Θεοσκεπάστου και εκεί ορκίστηκαν να αγωνιστούν ως την τελική

³⁷Tchigatcheff P., *Lettres sur la Turquie*, Paris (1859). Tschihatschev P., *Zustände im Innern des türkischen Reiches*, στο: *Magazin für die Literatur des Auslandes*, Leipzig (1859), τομ. 55, σελ. 169. Φωτιάδης Κ., *Οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου, όπως τους γνώρισε ο Τσιχάεβ*, στο περ: *Ο •ενιτέας*, Φραγκφούρτη (1987), τευχ. 2, σελ. 17-24. Fotiadis K., *Die Islamisierung Kleinasiens und die Kryptochristen des Pontos*, Tübingen (1985).

νίκη, αφηφώντας την εξορία, το θάνατο και τα άλλα βασανιστήρια με τα οποία τους εκβίαζαν οι τουρκικές αρχές.³⁸ Η επιτροπή συνέταξε κι ένα επιτροπικό γράμμα που στάλθηκε σ' όλες τις πρεσβείες των Μεγάλων Δυνάμεων, στο Πατριαρχείο και την Υψηλή Πύλη: "Διά του παρόντος ημών ενσφραγίστου επιτροπικού γράμματος δηλοποιούμεν ημείς οι εκ των επαρχιών των δύο μητροπόλεων αγίου Τραπεζούντος και Χαλδίας, κάτοικοι των χωριών Κρώμνης, Σάντας, Κοβάσης, Πάρτης, Γιαγλήτερες, Σταύρης, Μούζενας, Στύλου, Χάβαρας, Ταντουρλού, Σήσε, Πόντιλας, Θέρσας, Άγουρσας, Λαραχανής, Καπίκιογλου, Γαλιανας, Χατσάβερας, Κάβαρας και λοιπών, ότι κοινή γνώμη και εν μια συμπνοία και ομονοία αποκατεστήσαμεν από μέρους πάντων ημών πληρεξουσίου επιτρόπου τον Κύριον Τοσούνογλου Μουσταφάν Γιαζιτζήν μετά της συνοδείας αυτού Μουσταφάν Τουρσούνογλου και Σουλειμάνογλου Ισμαΐλην, εις το να απολογηθώσι και δώσωσι τους αποχρώντας λόγους εις ο,τιδήποτε ερωτήσεις θέλουσι γίνει διά την οποίαν υπόθεσιν εστάλησαν εις Κωνσταντινούπολιν.

"Εις τους κυρίους τούτους έχομεν παραδεδομένας την στερεάν ημών απόφασιν και την κοινήν γνώμην εις το να ενεργήσωσι υπό οίον τρόπον δύναται την ανακάλυψιν της άχρι τούδε κεκρυμμένης θρησκείας μας. Όθεν παρακαλούμεν τους εξοχωτάτους πρέσβεις των Αυτοκρατορικών δυνάμεων Αγγλίας, Γαλλίας, Αυστρίας, Ρωσσίας και Ελλάδος, όπως αναγνωρίσωσιν αυτούς δυνάμει του παρόντος ενσφραγίστου επιτροπικού ημών γράμματος γνησίους ημών επιτρόπου, και οδηγήσωσιν αυτούς τα δέοντα υπέρ της ανακαλύψεως της θρησκείας και ελευθερίας ημών.

"Διά τούτο λοιπόν έγινε το παρόν ανά χείρας αυτών αποδεικτικόν και τη σφραγίδι ενός εκάστου εσφραγισμένον επιτροπικόν γράμμα και εδόθη αυτοίς φέρειν εις ένδειξιν εν παντί τόπω και δικαστηρίω χρείας τυχούσης.

³⁸Χρυσανθος, Η Εκκλησία Τραπεζούντος, σελ. 717. Bryer A., The Cryptochristians of the Pontos, σελ. 16. Φωτιάδης Κ., Οι εξισλαμισμοί ..., σελ. 29. Τριανταφυλλίδης Π., Οι Φυγάδες, σελ.78. Ανδριώτης Ν., Κρυπτοχριστιανική φιλολογία, Θεσσαλονίκη (1953), σελ. 12. Σκαλιέρης Γ., Λαοί και φυλαί της Μ. Ασίας, σελ. 387. Γερβάσιος, Οι Σταυριώται, σελ. 50.

1857 Ιουλίου 15 εν Τραπεζούντι."³⁹

Μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα η δυναμική επιτροπή πέτυχε να αναγνωρισθούν οι πρώτοι κρυπτοχριστιανοί ως χριστιανοί. Ολόκληρα χωριά, το ένα μετά το άλλο αποκάλυπταν το μυστικό που κρύβανε τόσους αιώνες. Τριάντα χιλιάδες κρυφοί χριστιανοί καταγράφηκαν από τις επιτροπές που είχαν δημιουργηθεί το 1857 από τις τοπικές αρχές σε συνεργασία με τους αντιπροσώπους των Μεγάλων Δυνάμεων και των χριστιανών του Πόντου.

Ο Πρόξενος της Αγγλίας στην Τραπεζούντα F. Stevens, συμμετέχοντας στην επιτόπια έρευνα, του 1857, για να δει πόσοι κρυφοί χριστιανοί υπήρχαν, κατέγραψε σε 55 χωριά της περιοχής Κρώμνης, Αργυρούπολης, Σάντας και Χαψίκιοι 9.533 μουσουλμάνους, 17.200 κρυπτοχριστιανούς και 28.960 χριστιανούς.⁴⁰ Η Έκθεση αυτή βρίσκεται σήμερα στα αρχεία του Foreign Office. Αξίζει όμως εδώ να αναφέρω ότι στον Πόντο υπήρχαν σύμφωνα με τις έρευνες του Κ.Μ.Σ. 1454 χωριά.⁴¹

Όλοι οι κάτοικοι των περιοχών Κρώμνης, Ματσούκας, Σουρμένων, Σάντας, Ιμέρας, σήκωσαν τη σημαία της εθνικοθρησκευτικής επανάστασης. Ο Μουσταφά Γετίμογλου ζητά και μεταγράφεται Νικόλαος •ενίδης. Χαρακτηριστικό είναι ένα περιστατικό που περιγράφει ο φαρμακοποιός Θεόδωρος Παρασκευόπουλος από τη Δράμα. Το άκουσε από απόγονο ενός Κρυπτοχριστιανού παπά, του Μολλά Βαΐζογλου από το Καπήκιοι της Ματσούκας: "Στην έδρα της επαρχίας Τσεβισλίκ, σε απόσταση 27 χιλιομέτρων από την Τραπεζούντα, εγκαταστάθηκε σύμφωνα με το νόμο, μικτή επιτροπή, της οποίας τα μέλη ήσαν ο Έπαρχος, ο στρατιωτικός διοικητής και ο Μολλάς, που ονομαζόταν Μολλά Βαΐζογλου. Στην επιτροπή αυτή προσέρχονταν οι Κρυπτοχριστιανοί των γειτονικών χωριών, από την ανατολή ως

³⁹Το πρωτότυπο έγγραφο βρίσκεται σήμερα στο αρχείο της Επιτροπής Ποντιακών Μελετών, Αγνώστων Μαρτύρων 73 Νέα Σμύρνη 17123 Αθήνα. Στο βιβλίο του μητροπολίτη Χρυσανθου, Η εκκλησία της Τραπεζούντος, σελ. 721. υπάρχει αντίγραφο του εγγράφου. Βλέπε επίσης Φωτιάδης Κ., Οι Εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας ..., σελ. 382-383.

⁴⁰Public Record Office, London, F.O. 524/10, No 46/1857 (31.10.1857). Bryer A., The Tourkokratia in the Pontos σελ. 48. Ballance S., Brer A. & Winfield D., Ninetheenth-century monuments in the city and vilayet of Trebizond, στο: Α.Π., τομ. 28, Αθήνα (1966-67), σελ. 272.

⁴¹Μερλιέ Μ., Ο Τελευταίος Ελληνισμός της Μικράς Ασίας, Αθήνα (1974), σελ. 201.

τη δύση του ηλίου. Δήλωναν ότι είναι χριστιανοί και γράφονταν και με το χριστιανικό όνομά τους στα μητρώα, δίπλα στο παλιό τουρκικό τους όνομα. Την τελευταία μέρα της προθεσμίας των δηλώσεων, όταν διαπιστώθηκε ότι κανένας άλλος δεν περίμενε να εγγραφεί, με τη δύση του ηλίου, ο Έπαρχος ετοιμάστηκε να υπογράψει και να σφραγίσει το σχετικό πρακτικό... Τότε ο Μολλά Βαϊζογλου του είπε:

"Μη βιάζεστε, περιμένετε.

Τι να περιμένωμεν, απάντησε ο καϊμακάμης, αφού ο ήλιος έδυσε και δεν έμεινε κανένας;

Με συγχωρείτε, είτε ο σαρικοφόρος Μολλάς. Έμεινε ένας και αυτός είμαι εγώ. Και έκπληκτοι οι παρευρισκόμενοι Τούρκοι είδαν τον αντιπρόσωπο του Μωάμεθ να βγάζει το έμβλημα της μουσουλμανικής ιερωσύνης, το σαρίκι του, να το τοποθετεί με ευλάβεια πάνω στο γραφείο του Έπαρχου και απευθυνόμενος στο γραμματέα της επιτροπής να του λέει:

Γράφε. Γεώργιος Κηρυττόπουλος, επάγγελμα ιερέας".⁴²

Ταυτόχρονα, με επιστολές στον Υπουργό Εξωτερικών της Ελλάδας και στις προσωπικότητες του πνευματικού μας κόσμου, ζητούσαν τη βοήθειά τους. Στις 5 Μαρτίου τα σωματεία "Πατριωτικός Σύνδεσμος" και "Εταιρεία των Φίλων του λαού", έκαναν συλλαλητήριο, στο οποίο μίλησε ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Π. Καρολίδης και ο διευθυντής της εφημερίδας "Κράτος" Αντώνης Σπηλιωτόπουλος. Το ψήφισμα του συλλαλητηρίου δόθηκε σ' όλες τις Πρεσβείες των Μεγάλων Δυνάμεων.⁴³

Η νεοτουρκική Βουλή το 1910 αναγκάστηκε να αναγνωρίσει μια μεγάλη κατηγορία κρυπτοχριστιανών ως γνήσιους χριστιανούς.⁴⁴ Όχι όμως όλους, αφού

⁴²Φωτιάδης Κ., Οι Εξισλαμισμοί και η προσφορά των Κρυπτοχριστιανών στους εθνικοαπελευθερωτικούς αγώνες, σελ. 30-31.

⁴³Οι ομιλίες αυτές έγιναν την 05.03.1906 στην Αθήνα. Η ομιλία του διευθυντή της εφημερίδας "Κράτος" Σπηλιωτόπουλου δημοσιεύτηκε στις 09.03.1906 στην εφημερίδα. Βλ. Φωτιάδης Κ., Οι εξισλαμισμοί..., σελ. 34. Αντωνόπουλος Στ., Μικρά Ασία, σελ. 69. Μηλιώρης Ν., Οι Κρυπτοχριστιανοί, σελ. 32. Μπουνάτσος Ν., Κρυπτοχριστιανοί, στο: Θρησκευτική και ηθική εγκυκλοπαίδεια, τομ. 7. Αθήνα (1965), σελ. 1063.

⁴⁴A.Y.E., K.Y., 1911 B/53 Προξενεία Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου, Αρ. Πρωτ. 10, Τραπεζούντα, (06.01.1911). Χρυσάνθος, Η Εκκλησία Τραπεζούντος, σελ. 670-671. Παπαδόπουλος Δ., Το Σταυρίν, στο: Π.Φ., τομ. 3. Αθήνα (1938), σελ. 56. Νικολαΐδου Ε., Οι Κρυπτοχριστιανοί της Σπαθίας,

και πάλι οι περισσότεροι στάθηκαν άτυχοι, γιατί δεν πρόφτασαν να ξεμπερδέψουν από τα κλιμάκια της ανατολίτικης γραφειοκρατίας. Η αναπάντεχη έκβαση των ιστορικοπολιτικών γεγονότων, όπως π.χ. του Κρητικού Ζητήματος και των Βαλκανικών πολέμων, που έφερε αντιμέτωπες την Ελλάδα και την Τουρκία, ο Α' Παγκόσμιος πόλεμος, ο Μικρασιατικός Πόλεμος, και η αναγκαστική ανταλλαγή, βρήκε τους κρυπτοχριστιανούς απροετοίμαστους. Το δικαίωμα που τους έδινε θεωρητικά ο νόμος του 1910, δεν πρόφτασαν να το εκμεταλλευτούν. Οι φοβεροί διωγμοί και η συστηματική γενοκτονία του ποντιακού ελληνισμού αυτής της περιόδου, ανάγκασαν τους κρυπτοχριστιανούς να μεταθέσουν την αποκάλυψη και την αλλαγή των ονομάτων και της θρησκείας τους για πιο ήρεμες μέρες, μέρες που δυστυχώς δεν ήρθανε ποτέ. Έτσι η ανταλλαγή των πληθυσμών που έγινε με βάση μόνο τη θρησκεία, τους βρήκε από την άλλη πλευρά, αφού ήσαν καταγραμμένοι μονάχα με τα τουρκικά τους ονόματα.

Σύμφωνα με τις εκθέσεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου, αλλά και του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας, επίσημα το 1914 ήσαν καταγραμμένοι 43.000.⁴⁵ Ο ηγούμενος της Ιεράς μονής Αγίου Ιωάννου Βαζελώνος κ. Πανάρετος στην ίδια έκθεση του 1920 γράφει ότι είναι:

"Έλληνες οι οποίοι, κατά τους προ ημών μαύρους χρόνους, ηναγκάσθησαν, διά να μη σφαγώσι, να προσποιηθώσιν εις το φανερόν, ότι έγιναν Μωαμεθανοί, διετήρησαν όμως εν κρυπτώ, φανατικώτερον, τον Χριστιανισμόν, και τον εθνισμόν των, και είναι γνωστοί, υπό το όνομα "τενεσούρ-ρουμ", "γυριστός Έλλην". Ούτοι εναγωνίως αναμένουσι την ημέραν της απελευθερώσεως της

Ιωάννινα (1979), σελ. 476. Παπαδόπουλος Χρ., Κρυπτοχριστιανοί, στο Μ.Ε.Ε, τομ. 15, σελ. 296. Μηλιώρης Ν., Οι Κρυπτοχριστιανοί, Αθήνα (1962), σελ. 32. Janin R., Musulmans malgré eux. Les Stavriotes, σελ. 505. Γερβάσιος, Οι Σταυριώται, Κωνσταντινούπολη (1919), σελ. 83 Κτενίδης Φ., Οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου, στο: Π.Ε., Θεσσαλονίκη (1954) σελ. 2664 κ.ε. Κώδικες Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως (Αρ. 952, σελ. 52). Εφημερίδα "Εκκλησιαστική Αλήθεια", τομ. 31, Κωνσταντινούπολη (21.01.1911), σελ. 25-26. Απονομή δικαίου. Δύο επίσημα κυβερνητικά γράμματα περιελθόντα εις γνώσιν της εκκλησίας αγγέλουσιν την λήξιν ζητήματος σπουδαιότητας, της αναγνωρίσεως των Σταυριωτών ως ορθοδόξων. Εφημερίδα "Πρόοδος" της Κωνσταντινούπολης (28.01.1911): Το ζήτημα των Σταυριωτών. Ανεγνώσθη επί Συνόδου γράμμα του μητροπολίτου Τραπεζούντος αναγγέλλοντος ότι αι αρχαί ανεγνώρισαν επισήμως τους Σταυριώτας ως χριστιανούς. Παρατίθεται και σχετικός τεσκερές του Υπουργείου των Εσωτερικών προς την Νομαρχίαν Τραπεζούντος (28.01.1911). Φωτιάδης Κ., Οι Εξισλαμισμοί της Μ. Ασίας..., σελ. 495-496.

πατρίδος των, διά ν' αποκαλυφθώσιν εν χαρά και ενωθώσι μετά των ομοφύλων των. Αι δύο αύται κατηγορίαι του ελληνισμού, ελληνόφωνοι μουσουλμάνοι και κρυπτοχριστιανοί, ανέρχονται εις 233.400 και κατοικούσιν εν Όφει, Θωανία, Μάτσκα, Αρτάση, Πλατάνω, Νικοπόλει, και λοιποίς μέρεσι".⁴⁶

Οι κρυπτοχριστιανοί αυτοί παρέμειναν στον τόπο τους μαζί με όλους εκείνους, οι οποίοι, φοβούμενοι και το αβέβαιο μέλλον, εξακολούθησαν να κρατούν μυστική την πραγματική τους πίστη, κι είναι όλοι αυτοί σήμερα μαζί με τους ελληνόφωνους μουσουλμάνους, οι τελευταίοι εκπρόσωποι του ελληνισμού στην Τουρκία. Αν παίρνονταν υπόψη μαζί με τη θρησκεία και τα άλλα γλωσσικά και εθνικά χαρακτηριστικά, και κυρίως, αν ήταν προαιρετική η ανταλλαγή των πληθυσμών, τότε ασφαλώς η ιστορία αυτών των ανθρώπων θα έπαιρνε μια εντελώς διαφορετική πορεία, λιγότερο μοιραία για τα ενδιαφερόμενα μέρη του πληθυσμού. Σύμφωνα με τον διεθνολόγο G. Erler, ο χαρακτήρας ενός έθνους καθορίζεται από την καταγωγή, τον πολιτισμό, τη γλώσσα, τη θρησκεία, την υπηκοότητα και το λαϊκό αίσθημα. Η αδυναμία της Συνθήκης της Λωζάννης έγκειται στη μονομέρειά της, στο γεγονός δηλαδή ότι πήρε υπόψη της μόνον τη θρησκεία του πληθυσμού.⁴⁷

Κατά συνέπεια, μπορεί με βεβαιότητα να πει κανείς ότι και μετά την ανταλλαγή υπάρχουν περιοχές στις οποίες οι άνθρωποι κρατούν μυστική τη χριστιανική τους πίστη ή την εθνική τους συνείδηση, για να αποφύγουν τον γενικό εκτουρκισμό.

Κάποιες σπίθες χριστιανικής πίστης εξακολουθούν να σιγοκαίνε σε όλους τους κατοίκους του Πόντου αλλά και όλης της Μικράς Ασίας. Αυτό μπορεί να το αντιληφθεί σχεδόν κάθε ταξιδιώτης που επισκέπτεται σήμερα τον Πόντο. Αλλά εκτός από τις ενδείξεις υπάρχουν και επίσημα ντοκουμέντα και αξιόπιστες μαρτυρίες που βεβαιώνουν την ύπαρξη κρυπτοχριστιανών. Ορισμένα

⁴⁵Πανάρετος, Ο Ελληνισμός του Πόντου, Α.Υ.Ε., Κ.Υ., Α/1920 Έκθεση του αρχιμανδρίτη Παναρέτου, προηγουμένου Βαζελώνος), σελ. 10-12. Σκαλιέρης Γ., Η αυτοκρατορία της Τραπεζούντας, σελ. 47. Αγγελομάτης Χ., Χρονικόν μεγάλης Τραγωδίας, Αθήνα (1971), σελ. 421.

⁴⁶Α.Υ.Ε., Κ.Υ., Α/1920 Έκθεση του αρχιμανδρίτου Παναρέτου, Ο Ελληνισμός του Πόντου, σελ. 12.

⁴⁷Erler G., Das Recht der nationalen Minderheiten, στο: Deutschtum und Ausland, τευχ. 37/39, Münster (1931). Είναι μια ειδική μελέτη για τις μειονότητες με πλούσια σχετική βιβλιογραφία.

ντοκουμένα, έστω και σήμερα, θα πρέπει να απασχολήσουν και να προβληματίσουν την κυβέρνηση, τα κόμματα, τα πανεπιστημιακά ιδρύματα και ιδιαίτερα το Υπουργείο Εξωτερικών.

Συγκεκριμένα, στις 21 Μαρτίου 1930 τρεις εκπρόσωποι Σταυριωτών ζήτησαν από το Γενικό Προξενείο του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας να βοηθήσει τις 350 οικογένειες των Σταυριωτών του Βιλαετίου Ερζερούμ να αναγνωρισθούν ως χριστιανοί και να τους βοηθήσουν, ώστε να έρθουν στην Ελλάδα. Οι τρεις κρυπτοχριστιανοί Αβραάμ Μπεκτασίδης, Σαλίχ Μπάσογλου και Αβραάμ Συμεών (Ιμπραήμ Οσμάν) πιστεύω ότι θέλησαν να εκμεταλλευτούν τη φαινομενική ύφεση που επικρατούσε το 1930 στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, εξαιτίας της ελληνοτουρκικής φιλίας των Ε. Βενιζέλου και Ι. Ινονού.⁴⁸

Η ελληνική κυβέρνηση αγνόησε το αίτημα των κρυπτοχριστιανών της περιοχής του Βιλαετίου Ερζερούμ Καζά Γιουσούφ Ελή, Τοσκιλή Χεβέκ, Μαχαλάς Κουραμέτ. Δεν έκανε καμιά ενέργεια και δεν έδωσε καν μια απάντηση θετική ή αρνητική στους απόκληρους αυτούς Σταυριώτες, τους παλιούς ακρίτες των Βυζαντινών συνόρων.

"Η ελληνοτουρκική προσέγγιση έκλεισε οριστικά σε επίσημο επίπεδο το μεγάλο ζήτημα των αγνοουμένων κατά τη διάρκεια της Μικρασιατικής καταστροφής. Αναρίθμητα είναι τα άτομα (κυρίως γυναικόπαιδα), που είχαν απαχθεί βίαια, εξαναγκάστηκαν να ασπασθούν τον ισλαμισμό και να τουρκέψουν. Στην περιοχή του Πόντου ιδιαίτερα, χωριά ολόκληρα εκτουρκίστηκαν μ' αυτόν τον τρόπο. Οι περισσότεροι από τους κατοίκους αυτών των χωριών εκτοπίστηκαν στο εσωτερικό της Ανατολικής Μικράς Ασίας (Κουρδιστάν, Αρμενία). Όπως προκύπτει από την ειδησεογραφία του ελληνικού τύπου, οι πληροφορίες για τους αγνοουμένους ήταν έγκυρες και συγκεκριμένες. Για παράδειγμα, στο "Ελεύθερο Βήμα" της 16 Ιουνίου 1926 αναγράφονται και οι ακόλουθες μαρτυρίες: "Την 10η Αυγούστου 1924... εδολοφονήθη ο ομογενής Μ. Δανηλίδης, μέλος της Βοηθητικής Επιτροπής επί της Ανταλλαγής Σαφραμπόλεως, όστις ανεκάλυπτε κρυπτόμενα γυναικόπαιδα. Εν Αμισώ την 16^η

⁴⁸A.Y.E, 1930, Φακ. Β/68 1. Αρ. πρωτ. 430 (21.03.1930).

Αυγούστου του αυτού έτους ο εξ Ερζερούμ Κεμάλ Αγάς ετραυματίσεν την Σοφίαν Κωστάκογλου, διότι του απήσπασε την αδερφήν της. Ωσαύτως ετραυματίσθη ο Γεώργιος Ευστάθογλου θέλων να αποσπάση την αδερφήν του από τας χείρας του υιού του αστυνόμου Ορδού".⁴⁹

Το 1939, δεκαέξι χρόνια μετά την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών, ήρθε στην Αθήνα μια αντιπροσωπεία κατοίκων από την περιοχή Ερζερούμ κι παρακάλεσε την τότε κυβέρνηση να δεχτεί στην Ελλάδα κρυπτοχριστιανούς από την πατρίδα τους. Κατά την άποψη του Κ. Κουκίδη, η ελληνική κυβέρνηση δεν ήθελε να αποφασίσει για δύο λόγους: Πρώτον, δεν ήθελε να διακινδυνεύσει τις πρόσφατες καλές σχέσεις με την Τουρκία και δεύτερον είχε ακριβώς την εποχή εκείνη μεγάλα προβλήματα με τους πρόσφυγες από τη Ρωσία, οι οποίοι είχαν έρθει κατά χιλιάδες στην Ελλάδα.⁵⁰ Έτσι, οι κρυπτοχριστιανοί της περιοχής Ερζερούμ για δεύτερη φορά θυσιάστηκαν στο όνομα της ελληνοτουρκικής φιλίας, γιατί από τις 20 Οκτωβρίου 1923 το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών και η Επιτροπή Ανταλλαγής Πληθυσμών γνώριζαν πολύ καλά την ύπαρξη των κρυπτοχριστιανών της περιοχής Ερζερούμ και συγκεκριμένα των κατοίκων του χωριού Χεβέκ:

Άπειρες παρόμοιες καταγγελίες περιλαμβάνει το σκοτεινό και τραγικό κεφάλαιο των αγνοουμένων, των βίαια εξισλαμισμένων και εγκαταλελειμμένων Ελλήνων. Οι ανορθόδοξα εναλλασσόμενες ελληνικές κυβερνήσεις και ο μεγάλος πολιτικός Ελ. Βενιζέλος αγνόησαν τις απεγνωσμένες κραυγές εθνικής λύτρωσης των εγκλωβισμένων ή δε μπόρεσαν στο βαθμό που έπρεπε να τις κατανοήσουν. Από το θεματολόγιο των διαπραγματευτικών συναντήσεων των διπλωματών, απουσίαζε πάντα η παραπάνω κατηγορία των Ελλήνων. Μοναδικό μέλημα του Βενιζέλου ήταν η παγίωση του εδαφικού καθεστώτος της συνθήκης της Λωζάννης και η ειρηνική επιβίωση του ελληνισμού της Πόλης και των νησιών Ίμβρου και Τενέδου. Όταν όμως κανείς περιφρονεί την ιστορία και δεν τη συμβουλεύεται, αυτή τον εκδικείται. Η παραγραφή του ιστορικού παρελθόντος της γενοκτόνου Τουρκίας, οδήγησε τον ελληνισμό της Πόλης στην τραγική

⁴⁹Εφημερίδα "Ελεύθερον Βήμα" Αθήνα (16.06.1926).

κατάσταση που βρίσκεται σήμερα. Οι Έλληνες της Πόλης ειδοποίησαν τον Ελ. Βενιζέλο, πριν ακόμα υπογράψει τη Συνθήκη της Λωζάννης, να μη διαπραγματευθεί τη δική τους παραμονή στην Πόλη με αντάλλαγμα την παραμονή των μουσουλμάνων στη Θράκη. Στις 11 Ιουνίου 1923 ο πρόεδρος της Κεντρικής Επιτροπής Κωνσταντινουπόλεως εκθέτει προφητικά στον Υπουργό Εξωτερικών της Ελλάδας ανάμεσα στα άλλα θέματα και το παρακάτω:

"Ο Ελληνισμός της Κωνσταντινουπόλεως γνωρίζει όσον ουδείς άλλος ότι οι αφορώντες την εξασφάλισιν της παραμονής αυτού όροι συμβάσεως είναι καθαρώς εικονικοί, ότι ουδεμίαν πραγματικήν έχουν σημασίαν και ότι ουδέν εκ της επιτευχθείσης συμβάσεως δύνανται να αναμένουν. Είναι πεπεισμένοι - και η πεποίθησις των αύτη τελείως δικαιολογημένη και υπερτέρα οιασδήποτε διπλωματικής ή πολιτικής διαβεβαίωσεως ουδεμίαν επιδέχεται αμφισβήτησιν - ότι και αυτοί, όπως και όλοι οι άλλοι υπόδουλοι Έλληνες, κατεδικάσθησαν εις εξόντωσιν και ότι αν αύτη δεν συντελεσθή υφ' ους όρους και η εν Μ. Ασία πάντως εις το αυτό θα καταλήξη σημείον και δη εις μέλλον ουχί απώτερον, δεδομένου ότι η εφαρμογή του εξοντωτικού προγράμματος των Τούρκων, αναφανδόν και νυν διενεργούμενη θα προσλάβη την τελειωτικήν αυτής μορφήν μόλις ως εκλείψη η συγκρατούσα αυτούς ακόμη αφορμή, ήτοι η το όπλον εις χείρας κρατούσα Ελλάς και η παρουσία των συμμαχικών στρατευμάτων εν Κωνσταντινουπόλει.

"Η Κεντρική Επιτροπή Κωνσταντινουπόλεως θεωρεί επομένως καθήκον της να καταστήση τούτο γνωστόν εις την Κυβέρνησιν και επ' αυτού να επιστήση όλως εξαιρετικώς την προσοχήν της.

"Ότι δεν πρέπει ποσώς να θεωρή τον εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνισμόν εξασφαλισθέντα εις τας εστίας του διά της γενομένης συμβάσεως. Ότι τουναντίον αυτός θα αποτελέσει σήμερον τον στόχον πάσης κατ' αυτού ενεργείας και ότι και αυτός είναι εκτεθειμένος εις πλήρη διαρροήν, καταστροφήν και αποσύνθεσιν. Αποτελεί πλάνην και πλάνην ασυγχώρητον και εγκληματικήν ακόμη το να πιστεύεται ότι το τμήμα τούτο τουλάχιστον του ελληνισμού περιεσώθη και ότι δύναται να διαβιώση ησύχως εν τω μέλλοντι. Ούτε ότι οι Τούρκοι είναι

⁵⁰Κουκίδης Κ., Κόσμοι της Ανατολής, Αθήνα (1958), σελ. 301.

διατεθειμένοι να αμβλύνουν τας εξοντωτικές διαθέσεις των, ούτε ότι οι Έλληνες εκεί ικανοί πλέον εις το να αντισταθούν και διά του χρόνου να στερεοποιηθούν εις τας θέσεις των, ούτε οι Σύμμαχοι θα αντιδράσουν κατά των συστηματικών παραβιάσεων και δι' άλλους μεν λόγους αλλά προ παντός διά συμφεροντολογικούς τοιούτους, αλλ' ούτε και το ελεύθερον Κράτος την επαύριον τόσον δυσχερούς και κοπιώδους Ειρηνεύσεως, θα δυνηθή να επέμβη ανεξαρτήτως των ενδεχομένων εσωτερικών αιτίων".⁵¹

Το 1941 έχουμε στα αρχεία του Υπ. Εξωτερικών νέες αιτήσεις "εξισλαμισθέντων χριστιανών Ποντίων διά την παλιννόστησίν των εις την Ελλάδα".⁵² Η Ελληνική κυβέρνηση αρνείται να τους δεχτεί, παραμένοντας πιστή στις αρχές της ελληνοτουρκικής φιλίας. Η Τουρκία όμως ανταποδίδει τη φιλία της αυτή, με τον ληστρικό νόμο, το Βαρλίκ Βεργκισί, βάσει το οποίου ληστεύει ολοκληρωτικά τις περιουσίες των Ελλήνων της Πόλης και στέλνει όσους δεν μπορούν να πληρώσουν τους "φόρους" στα τάγματα εργασίας που ιδρύθηκαν στα βάθη της Ανατολής.

Το 1954 ο αγιορείτης μοναχός Γαβριήλ Διονυσιάτης περιγράφει μ' έναν ξεχωριστό δικό του τρόπο τη γνωριμία του με τους κρυπτοχριστιανούς του Πόντου. "Σε μια εκκλησία του Γαλατά στην Πόλη, όπου συχνάζουν οι ναυτικοί και οι ταξιδιώται, για να ανάψουν το κεράκι τους για τους δικούς τους και το καλό ταξίδι προς τις φουρτουνιασμένες θάλασσες του Πόντου και του Μαρμαρά, εκεί τη Μεγάλη Σαρακοστή του 195- , πήγε να λειτουργήσει και να εξομολογήσει τους χριστιανούς κάποιος γέρων Αγιορείτης πνευματικός, πρώτη φορά επισκεπτόμενος την Κωνσταντινούπολη.

"Ο τακτικός εφημέριος του ναού, εξυπηρετών και παρεκκλήσιον εις γειτονικόν Αγίασμα, αφού τον κατετόπισε εις τα του ιερού βήματος, του έδωσε και μερικές δεκάδες ονομάτων "ζώντων και τεθνεώτων", και τον ωδήγησεν εις συνεχόμενον προς το ιερόν παρεκκλήσιον. Εκεί του έδειξε μικρά κλίμακα ανερχομένην ελικοειδώς προς τα "Κατηχούμενα" του Ναού και του είπεν

⁵¹A.Y.E., 1923 A/5/VI, Πρόσφυγες Πόντου και διάφορα προσφυγικά ζητήματα.

⁵²A.Y.E., 1938-1941, B/16, Τμήμα Τουρκίας 32. Αιτήσεις εξισλαμισθέντων χριστιανών Ποντίων διά την παλιννόστησίν των εις την Ελλάδα.

εμπιστευτικός, ότι τον περιμένουν επάνω καμιά δεκαριά άνθρωποι, διά να εξομολογηθούν και να κοινωνήσουν.

"Ανέβαινε ο γέρον συλλογιζόμενος το δύσκολον ζήτημα της συνεννοήσεως μετ' αυτών, εφόσον ήσαν ξένοι από μακρυνά, αυτός δε πλην της ελληνικής δεν εγνώριζεν άλλην γλώσσαν.

"Εκεί εις το ημίφως του υπερώου διέκρινε δεκάδα ανδρών χωρικών, μεγάλης ηλικίας, οίτινες εις τον αντικρυσμόν του έβαλον όλοι μετάνοιαν, και ο γεροντότερος του είπεν εις ποντιακήν διάλεκτον "είμεν χριστιανοί, εμείς πάτερ, ας σον Πόντον και λελεύομε τα ποδάρια σ', θέλομε να ξομολογάς και να κοινωνίεις μας οσήμερον, κ' επεκεί θα λέομε σην αγιωσύνη σ' έναν κι άλλο ντο θέλομε ..."

"Ευτυχώς ο γέρον πνευματικός συναναστραφείς προ ετών μετά Ποντίων προσφύγων εν Μακεδονία, ενεθυμείτο αρκετά της απηρχαιωμένης αυτής ελληνικής διαλέκτου και εννόησεν τι ήθελον, και τι θα του έλεγον οι εξομολογούμενοι.

"Όταν εξημέρωσε, τους είπε να μη φύγουν, να ησυχάσουν και την αύριον Παρασκευήν θα κάμη πάλιν λειτουργίαν, να μεταλάβουν και αι γυναίκες και τα μωρά.

"Τους άφησε και εισήλθεν εις το ιερόν, ίνα ρίψη ολίγον νερό εις το πρόσωπόν του και να ανανήψη εκ της αγρυπνίας.

"Αυτοί ανέβηκαν επάνω και σε λίγο κατέβηκαν πάλιν δύο, οι γεροντότεροι, και του είπαν: "Πάτερ, κατ' άλλο θα παρακαλούμεν σε. Σο χωρίον εμού ποπάν κ' έχομεν ... Εγέντον τριάντα χρόνια "Ανάστασιν" κ' εποίκαμε και "Χριστός Ανέστη" κ' έκ' σαμε. Ντο ψην θα δίγωμε 'σ σον Θεόν. Τα παιδιά μουν παντρέφκουνταν χωρίς ποπάν και χωρίς στέφανα. Αποθάνομε και θάφκουμες αλειτούργητοι... Ανάθεμα αγούτο την σκλαβίαν. Πάτερ, έγκαμε έναν σακκίν χώμαν ας σα κοιμητήρια μουν... Λελεύομε σε, διάβασον ατο, να σύρομ' ατο απάν σα ταφία μουν... Δος μας και "κοινωνίαν" να δίγωμε 'ς σα παιδιά μουν... Ποίσο

μας κ' έναν "Ανάστασιν", ν' ακούωμε το "Χριστός Ανέστη", κι απότε ας αποθάνωμε".⁵³

Το επόμενο ντοκουμέντο, ιστορικά τεκμηριωμένο από ανθρώπους, που ήσαν παρόντες, περιγράφει την τύχη που είχαν τα μέλη μιας συγκεκριμένης οικογένειας από τη Ριζούντα του Πόντου. Η καταγραφή έγινε από τη φοιτήτρια του Α.Π.Θ. Όλγα Ντέλλα, το Μάρτιο του 1992, στην Αθήνα στο σπίτι του πρόσφυγα Θεόδωρου Κωνσταντινίδη: "Μια γυναίκα από τη Ριζούντα του Πόντου, που τον άντρα της τον σκότωσαν οι Τούρκοι, εγκαταστάθηκε στον προσφυγικό καταυλισμό της Δράμας. Είχε τρία παιδιά, δύο αγόρια και ένα κορίτσι. Το κορίτσι ήταν μαζί της στη Δράμα, τα αγόρια όμως δεν ήξερε τι είχαν απογίνει. Πέρασαν αρκετά χρόνια...

"Στη Δράμα, όπου είχε εγκατασταθεί, δεν είχε τα απαραίτητα για να ζήσει και γι' αυτό αποφάσισε να επιστρέψει στον τόπο της, μήπως κατορθώσει και πάρει μαζί της ένα δοχείο χρυσές λίρες κι άλλα κοσμήματα, που είχε κρύψει ο άνδρας της στο φούρνο του σπιτιού τους. Πράγματι, μια μέρα έφτασε στη Ριζούντα. Στάθηκε στη γνώριμη βρύση. Απέναντι ήταν το σπίτι της. Ρώτησε μια Τουρκάλα, ποιος ήταν ο καινούργιος σπιτονοικοκύρης. Ήταν ένας συνταγματάρχης του τουρκικού στρατού. Η γυναίκα είδε ότι ο φούρνος δεν είχε γκρεμιστεί, όμως δίσταζε να πλησιάσει το παλιό της σπίτι, επειδή ο ένοικος ήταν τόσο ισχυρός. Όταν η Τουρκάλα έμαθε ότι το σπίτι ήταν δικό της, δεν την άφησε να φύγει, αλλά την προέτρεψε έντονα να πάει εκεί. Πράγματι, η γυναίκα χτύπησε την πόρτα και της άνοιξε η σύζυγος του συνταγματάρχη. Της είπε τότε, ότι το σπίτι ήταν το πατρικό της. Η γυναίκα την παρακάλεσε να παραμείνει μέχρι να επιστρέψει ο άντρας της. Έτσι έγινε, και το μεσημέρι, όταν φάνηκε ο συνταγματάρχης, του διηγήθηκε η Ελληνίδα της ιστορία της.

"Ο Τούρκος συνταγματάρχης την προσκάλεσε να παραμείνει μαζί τους όσο καιρό θα επιθυμούσε, εφόσον το σπίτι ήταν δικό της. Η φτωχή γυναίκα κάθισε στο σπιτικό της μία εβδομάδα. Σ' αυτό το διάστημα διαπίστωσε ότι ο

⁵³Γαβριήλ (Μοναχός Αγίου Όρους), Ανείπωτον μαρτύριον ζουν οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου, στο: Π.Ε., τομ. 9, Θεσσαλονίκη (1958), σελ. 4827-4830. Ο ίδιος στο Π.Φ., τομ. 5, Θεσσαλονίκη (24.05.1964). Ο ίδιος στο: Ανδριώτης Ν., Κρυπτοχριστιανικά κείμενα, σελ. 232-236.

συνταγματάρχης ήταν καλός άνθρωπος. Έτσι σκέφτηκε να του ζητήσει να ερευνήσει για τα δύο αγνοούμενα παιδιά της. Ο συνταγματάρχης χάρη στη θέση του κατόρθωσε να ανακαλύψει, ότι το ένα της παιδί είχε σκοτωθεί, ενώ το άλλο συνέχιζε να αγνοείται. Τότε η γυναίκα, αναλογιζόμενη τη φτώχεια της, αποφάσισε να του πει για τις κρυμμένες χρυσές λίρες, αφού έτσι κι αλλιώς ήταν χαμένες. Του εξήγησε μάλιστα, ότι είχε μια κόρη να παντρέψει και του υποσχέθηκε ότι τα μισά θα ήταν δικά του. Ψάξανε λοιπόν και οι δύο στο φούρνο και βρήκανε όλα τα πολύτιμα αντικείμενα που ήταν κρυμμένα. Έγινε η μοιρασιά και το μόνο πρόβλημα ήταν ο τρόπος με τον οποίο η γυναίκα θα έβγαινε από τα σύνορα. Ο συνταγματάρχης την καθησύχασε, υποσχόμενος ότι θα τη συνόδευε εκείνος.

"Την ημέρα που θα έφευγε, είδε ένα φορτηγό γεμάτο με δέκα μπαούλα. Η γυναίκα απόρησε, ο Τούρκος όμως της απάντησε: "Αυτά είναι δώρο για την κόρη σου. Αυτό το σπίτι ήταν δικό σου και εγώ τώρα με αυτά το ξεχρέωσα".

"Έφτασε η γυναίκα στη Δράμα, αφηγήθηκε τι της συνέβη μα η γειτονιά δεν πίστευε αυτά που άκουγε. Γέμισε το σπίτι με κόσμο, που μαζεύτηκε να δει την προίκα της κόρης. Άνοιξαν τα μπαούλα και ξάφνου σ' ένα απ' αυτά βρήκαν τη φωτογραφία του συνταγματάρχη με τη γυναίκα του. Τη ρώτησαν αν αυτός ήταν ο Τούρκος που είχε γνωρίσει. Πράγματι, ήταν ο ίδιος. Γύρισαν τη φωτογραφία και έγραφε: "Αγαπητή μου μητέρα, εγώ είμαι ο γιος σου, ο οποίος σώθηκα, αλλά δεν μπορούσα να σου το πω. Ό,τι θέλεις εσύ και η αδερφή μου, είμαι στη διάθεσή σου, είμαι κοντά σας..."⁵⁴.

Η θεία Κερέκη, πρώτη εξαδέλφη του πατέρα μου, όταν πληροφορήθηκε ότι θα πάω στην Τραπεζούντα, μου έστειλε ένα γράμμα από την Αλεξανδρούπολη, με την παράκληση να βρω το σπίτι της σε μία συνοικία έξω από την πόλη προς τα Πλάτανα. Η θεία Κερέκη είχε ένα μωρό τον Κωστή, που της το άρπαξαν βίαια οι Τούρκοι, όταν έδιωχναν τον Ελληνικό πληθυσμό από την Τραπεζούντα το 1922. Το δεξί της χέρι ήταν κουλό από το χτύπημα του υποκόπανου στην προσπάθεια της να κρατήσει το παιδί. Η θεία Κερέκη ποτέ δεν ξέχασε τον Κωστή της. Η φωτογραφία του μωρού ήταν φυλαγμένη στο εικονοστάσι μαζί

με τα εικονίσματα και το κρεμαστό καντήλι, που είχε φέρει από την πατρίδα. Το παιδί είχε μια χαρακτηριστική ουλή στη δεξιά πλευρά του μετώπου, που έγινε στη γεννά με τα πρωτόγονα μέσα της εποχής και των περιστάσεων. Στο γράμμα της με παρακαλούσε να ψάξω στο τζάκι του σπιτιού. Σε μια τρύπα, καλυμμένη με τούβλο και σοβά, είχε κρύψει φεύγοντας ένα κουτί με τα χρυσαφικά της και το χρυσό σταυρό του Κωστή. Να άφηνα τα χρυσαφικά, ήθελε μόνο το χρυσό σταυρό του μωρού. Δύσκολη αποστολή.

Με τη βοήθεια του διαγράμματος της θείας και αγωνία ανακατεμένη με φόβο βρήκα το σπίτι, δεν ήταν δύσκολο, Από μακριά φάνηκε η ελληνική κλασική αρχιτεκτονική των αρχών του αιώνα με τα οφηνωτά κλειδιά στα γείσα των παραθύρων, τη σφυρήλατη πόρτα με τους ωραίους ανάγλυφους καράβλους, τα μπαλκόνια με τις ωραίες σιδεριές και τα καλλιτεχνικά φουρουσια. Το σπίτι διατηρούνταν σε καλή κατάσταση. Χτύπησα την πόρτα με το ρόπτρο. Μου άνοιξε μια γυναίκα. Της εξήγησα ποιος είμαι και οτι θα ήθελα να δω το σπίτι, Η συνεννόηση ήταν δύσκολη. Κατάλαβα όμως ότι δεν μπορούσε να με δεχτεί, γιατί έλειπε ο άνδρας της στη δουλειά και 9α γύριζε το απόγευμα.

Πράγματι το απόγευμα ξαναπήγα στο σπίτι. Ένας εύσωμος άνδρας με υποδέχτηκε. Παρόλη την ηλικία του, γύρω στα 71, ήταν γεροδεμένος με γαλανά λαμπερά μάτια και κόκκινα χείλια. Μετά τις σχετικές ευχαριστίες στα αγγλικά, του έδειξα τη φωτογραφία του μωρού και του είπα την επιθυμία της θείας Κερέκης. Με κοίταξε βαθιά στα μάτια. Του εξήγησα την ιστορία με το θαμμένο κουτί και ότι επιθυμία της θείας μου είναι να αφήσω όλα τα χρυσαφικά και να πάρω μόνο το χρυσό σταυρό, γιατί ήταν ο βαφτιστικός σταυρός του χαμένου Κωστή της. Η ματιά του εξακολουθούσε να με τρυπάει βαθιά στα μάτια.

Εντάξει είπε, θα προσπαθήσω να δω τι μπορώ να κάνω, Περάστε αύριο την ίδια ώρα".

Σχετικά άχαρούμενος, που η αποστολή μου πήγαινε καλά, γύρισα την επόμενη μέρα στο σπίτι. Με περίμενε στο διάδρομο, Η γυναίκα του έλειπε.

"Πάρτε το κουτί μου είπε και δώστε το στη θεία σας".

Άνοιξα το παλιό κουτί με συγκίνηση. Μέσα ήταν μερικά χρυσά σκουλαρίκια, ένα περιδέραιο, βραχιόλια, φλουριά από αυτά που έρραβαν οι Πόντιες στα γιορτινά φορέματα τους και μερικές χρυσές λίρες,

⁵⁴Αρχείο Κώστα Φωτιάδη. Προφορική μαρτυρία Θεοδώρου Κωνσταντινίδη, Ιασωνίδου 23 Σούρμενα Αττικής, ετών 72. Ερευνήτρια: Όλγα Ντέλλα, φοιτήτρια Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ., Καταγραφή (14.10.1992).

"Το σταυρουλάκι του Κωστή δεν βρέθηκε;" ρώτησα.

"Να το σταυρουλάκι, μου απαντά", και έβγαλε από την τσέπη του ένα χρυσό σταυρό με αλυσίδα, Στο πίσω μέρος έγραφε "Κωνσταντίνος 1921".

"Πάρτε όλα τα χρυσαφικά, μου είπε, αλλά το σταυρουλάκι θα το κρατήσω εγώ".

"Μα, πως, μήπως είστε κρυπτοχριστιανός"; ρώτησα δειλά.

"Όχι ακριβώς", απάντησε κατεβάζοντας το βλέμμα του, "αλλά ... εγώ είμαι ο Κωστής ...".

Άφωνα σκύψαμε και φιληθήκαμε ... , σαν δυο ξαδέρφια, Η ουλή φαινόταν καθαρά στη δεξιά πλευρά του μετώπου του. Με παρακάλεσε η ιστορία αυτή να μείνει μεταξύ μας, Αλλιώς θα κινδύνευε η καριέρα των δύο παιδιών του, που ήταν μόνιμοι αξιωματικοί του τουρκικού στρατού αλλά και η δική του θέση, ως διευθυντού του τελωνείου, επέμεινε, ... "δεν έχει πια κανένα νόημα ... ", Έφυγα χωρίς να πάρω τίποτα, Το κουτί και το περιεχόμενο του ανήκε σ' αυτόν.

Όταν γύρισα στην Αθήνα σκεπτόμουνα, πώς θα παρουσιάσω στη Θεία Κερέκη την εμπειρία μου. Ευτυχώς ο Θεός έλυσε με το δικό του τρόπο το πρόβλημα, Η θεία Κερέκη είχε πεθάνει πριν από 10 ημέρες. Δεν είχα καμία άλλη επαφή με τον Κωστή, "δεν είχε πια κανένα νόημα ...".

Ο Κώστας Χατζηπέμου γράφει στη εφημερίδα "Δικαίωμα":

"Δεκαετία του '50. Ο μακαρίτης ο πατέρας μου, νεωκόρος τότε στην εκκλησία των δώδεκα Αποστόλων στο Φερίκιοϊ της Πόλης. Κι εγώ παιδί... όμως θυμάμαι που 'ρχονταν αργά τη νύχτα και χτυπούσαν την πόρτα χανούμισσες με φερετζέδες και μικρά παιδιά στην αγκαλιά. Ερχόντουσαν από την Ανατολή και ζητούσαν να βαπτίσουν τα παιδιά τους. Κρυφά τους βάζαμε στην εκκλησία, κλειδώναμε την πόρτα κι άρχιζε το μυστήριο της βάφτισης. Σιωπηλά. Χαμηλόφωνα. Κι αυτό γινόταν σχεδόν κάθε βράδυ. Για πολλά χρόνια.

"Κάθε μάνα είχε μαζί της από δύο μέχρι και πέντε παιδιά. Κορίτσια ήταν τα περισσότερα. Φοβισμένα. Όπως κι οι μανάδες τους. Κι αυτές με το φόβο στα μάτια μιλούσαν μονάχα στον παπά και σε κανέναν άλλο.

"Όλοι αυτοί που 'φέρναν τα παιδιά τους και τα βαπτίζανε κρυφά, ήταν χριστιανοί. Χριστιανοί που εξισλαμίστηκαν διά της βίας κατά τους διωγμούς του

1918 έως το 1922. Στη συνείδησή τους, βαθιά μες στην ψυχή τους όμως παρέμειναν χριστιανοί. Και προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να μεταδώσουν την πίστη τους και στα παιδιά τους. Πίστη ικανή να τους οδηγεί να αιηφούν τους κινδύνους από τους φανατικούς ισλαμιστές αλλά και από την επίσημη Τουρκία, πίστη βαθιά ριζωμένη ικανή να τους οδηγεί στην Πόλη για να βαφτίζουν τα παιδιά στο σπίτι του Θεού. Και τούτο συνεχιζόταν ακόμη μέχρι το 1959. Με μόνη μια μικρή διακοπή μετά τους βανδαλισμούς του 1955.

"Τι να' χουν απογίνει άραγε όλοι αυτοί; Ποια τύχη απάντησαν στο διάβα του χρόνου; Ψυχές που πρέπει να μετριοούνται σήμερα σε δεκάδες χιλιάδες, τι να' χουν άραγε απογίνει; Ύστερα μάλιστα από τη συρρίκνωση του Ελληνισμού στην Πόλη, τι να' χουν απογίνει;"⁵⁵

Υπάρχουν και σήμερα αρκετές οικογένειες πρώην κρυπτοχριστιανών Ελλήνων που κατόρθωσαν να έρθουν στην Ελλάδα, αλλά έχουν στενούς συγγενείς στον Πόντο, την Καππαδοκία και την Κωνσταντινούπολη: Η οικογένεια Τομπούλη Γεωργίου έχει πρώτα ξαδέρφια στην Τραπεζούντα. Ο γνωστός Σταυριώτης πρώην κρυπτοχριστιανός Σαμπρί από το Ωραιόκαστρο, που είχε μ' αυτό το όνομα καφενείο στην Κολόμβου και ήρθε στην Ελλάδα κρυφά το 1928, έχει αδερφή στην Τραπεζούντα αλλά και πολλούς άλλους συγγενείς. Ο ίδιος βοήθησε πολύπλευρα στην ανιστόρηση της Ιεράς Μονής του Αγίου Γεωργίου Περιστερεώτα στο Μέγα Ρεύμα της Νάουσας. Οι συγγενικοί δεσμοί, που συνέχιζε να έχει στον Πόντο, όσο ζούσε τον έκαναν να είναι πολύ προσεκτικός στις απαντήσεις του, τόσο στις ερωτήσεις τις δικές μου όσο και των άλλων ερευνητών για το κρυπτοχριστιανικό πρόβλημα.⁵⁶

Ο Γεώργιος Ψωμιάδης, πρώην σύμβουλος της Παναγίας Σουμελά, έχει πολλούς συγγενείς στον Πόντο και την Κωνσταντινούπολη. Ευτύχησα και εγώ να γνωρίσω μερικούς από αυτούς, όταν ήρθαν πριν από λίγα χρόνια να προσκυνήσουν στην Παναγία Σουμελά τη χάρη της.⁵⁷

⁵⁵Εφημ. "Δικαίωμα", Αρ. Φυλλ. 13 (Ιούνιος 1992).

⁵⁶Φωτιάδης Κ., οι Εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας, σελ. 537. Κιαγχίδης Χ., Ιστορία παλαιάς και νέας Ι.Μ.Α.Γ. Περιστερεώτα, Θεσσαλονίκη (1981), σελ. 200.

⁵⁷Φωτιάδης Κ., Οι Εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας, σελ. 534-538.

Πολλούς συγγενείς έχουν και οι οικογένειες των Κιουπτσιδαίων, παλιών Σταυριωτών, που κατάγονταν από το Ακ-Νταγ Μαντέν, στην Κωνσταντινούπολη και σ' άλλα μέρη.⁵⁸

Ο Χαράλαμπος Μακρίδης ή Ουζούνογλου με το μουσουλμανικό επώνυμό του, έχει πολλούς συγγενείς στην Πόλη. Μάλιστα ο θεός του τον σπούδασε στην Οδοντιατρική Σχολή της Κωνσταντινούπολης. Πολλοί από αυτούς κατέχουν εξέχουσες θέσεις στον κρατικό μηχανισμό της Τουρκίας.⁵⁹

Αναρωτιούνται οι δημοσιογράφοι του "Εθνους" Χρ. Τελίδης και Εύρης Τσούμης στο άρθρο τους με τίτλο "Τούρκοι στα αγιάσματα προσεύχονται για το θαύμα": "Τι είναι εκείνο που φέρνει Τούρκους μουσουλμάνους να προσεύχονται μαζί με τους λιγοστούς Έλληνες της Πόλης στα χριστιανικά αγιάσματα; Να επιζητούν την προστασία του Αγίου, να πίνουν ή να νίβονται το αγιάσμα του; Να μπαίνουν κάτω από το πετραχήλι του ιερέα, αυτοί αλλόπιστοι, για να τους διαβάσει την παράκληση;"⁶⁰

Πριν από μερικά χρόνια ρώτησα ένα φίλο του πατέρα μου, κρυπτοχριστιανό, που φιλοξενήσαμε στο σπίτι μας, στην Παναγία Σουμελά της Βέροιας:

"Πες μου, τέλος πάντων, ποιοι είστε εσείς;

"Η απάντησή του ήταν λακωνική και αφοπλιστική:

"Εμείς είμαστε μια παρεξηγημένη κατηγορία ανθρώπων. Ζούμε πάνω σε μια γέφυρα, που δεν έχει δρόμους - δεν έχει προοπτική η γέφυρα αυτή για μας. Γιατί από τη μια πλευρά της είναι οι Τούρκοι, με τους οποίους δεν θέλουμε να έχουμε καμιά σχέση και από την άλλη ήσασταν εσείς, οι οποίοι μας αφήσατε και φύγατε, χωρίς ποτέ να κάνετε λόγο για μας. Η μόνη μας ελπίδα είναι ο Θεός".

Αναρωτιέμαι αλήθεια, κάθε φορά που βρίσκομαι μπροστά σε τέτοιες τραγικές περιπτώσεις, κάθε φορά που διαβάζω για μια άλλη κρυπτοχριστιανική μαρτυρία, αν υπάρχει άλλη χώρα, που θα ακολουθούσε αυτή την πολιτική σε ό,τι αφορά τις δίκαιες και τίμιες εθνικές μας διεκδικήσεις, όταν ξέρει πως υπάρχουν

⁵⁸ Παπαδόπουλος Δ., Κρυπτοχριστιανικά, στο: Ποντιακή Στοά, Αθήνα (1971), σελ. 102-103.

⁵⁹ Αρχείο Κώστα Φωτιάδη. Προσωπική συνέντευξη του Χαράλαμπου Μακρίδη.

αδιάσειστα ντοκουμέντα στα διάφορα αρχεία που φωνάζουν, που μαρτυρούν, την ελληνοχριστιανική καταγωγή πολλών κατοίκων της σημερινής Τουρκίας.

Αναρωτιέται κανείς από μας ποια πολιτική θα ακολουθούσε η Τουρκία, αν βρισκόταν στη δική μας θέση;

Το 1453 με το πάρσιμο της Πόλης και το 1461 με την άλωση της Τραπεζούντας ολοκληρώθηκε η καταστροφή της Ρωμανίας.

Οι Οθωμανοί όλους αυτούς τους αιώνες κατέκτησαν τα πάντα, εκτός από το φρόνημα και το όραμα των κατακτημένων.

Αξιοποιώντας ο υπόδουλος ελληνισμός αλλά και ο ελληνισμός της Διασποράς τα αποθέματα της κληρονομικής του σοφίας, διέπρεψε στην πολιτική, τις τέχνες, τα γράμματα και την οικονομία. Πάνω απ' όλα όμως ξεχώρισε, γιατί διατήρησε τη μακραίωνη αυτή περίοδο, το δικαίωμα στην ιστορική μνήμη και έκανε πράξη το όραμα που φώλιαζε στην ψυχή της Ρωμοσύνης. Έκανε πράξη το όραμα της ελευθερίας, του ελληνορθόδοξου πνεύματος. Το όραμα που διατηρήθηκε ζωντανό στην καρδιά κάθε Έλληνα ως το 1948 όταν η Ελλάδα για τελευταία φορά δικαιώθηκε εδαφικά σ' ένα από τα νόμιμα αλυτρωτικά της αιτήματα.

Οι δεσμεύσεις της ατλαντικής συμμαχίας και το ελληνοτουρκικό σύμφωνο φιλίας φυλάκισαν το όραμα της Ρωμοσύνης. Διαστρεβλώθηκε συνειδητά η ιστορική αλήθεια. Ο ένοχος και γενοκτόνος εξ Ανατολών γείτονας ντύθηκε τον συμμαχικό μανδύα. Πολιτική και πνευματική ηγεσία καλλιέργησαν υπερβολικά τον από Βορρά κίνδυνο, αποπροσανατολίζοντας τον ελληνικό λαό από τον πραγματικό εχθρό.

Το ελληνικό κοινοβούλιο ασχολήθηκε πρώτη φορά τον Απρίλιο του 1992, εβδομήντα χρόνια μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών, με τους Έλληνες κρυπτοχριστιανούς του Πόντου. Οι βουλευτές Λ. Κωνσταντινίδης, Θ. Κατσανέβας και Χ. Καστανίδης με επερωτήσεις τους προβλημάτισαν πιστεύω,

⁶⁰Τελίδης Χρ. Τσούμης Εύρης, Τούρκοι στα αγιάσματα προσεύχονται για το θαύμα, στην εφημ. "Έθνος", Αθήνα (27.02.1996).

την πλειοψηφία των αντιπροσώπων του έθνους,⁶¹ που είχαν οι περισσότεροι πλήρη άγνοια του ζητήματος. Συγκεκριμένα ο Θ. Κατσανέβας τόνισε ότι: "Η ύπαρξη 300.000 ή και περισσότερων Ελλήνων, Ρωμιών, κρυπτοχριστιανών ή εκμουσουλμανισμένων στην Τουρκία ασφαλώς και πρέπει να ανασυρθεί από τη λήθη της εξωτερικής μας πολιτικής, την ίδια στιγμή που η Τουρκία μιλάει για δήθεν καταπίεση της μουσουλμανικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη. Προτείνω εδώ να διερευνηθεί η δυνατότητα ίδρυσης νέου προξενείου ή η μεταφορά του προξενείου από την Αδριανούπολη στις περιοχές της Τόνουας, όπου κατοικούν οι περισσότεροι απ' αυτούς τους Έλληνες.

Ο κρυπτοχριστιανισμός για τον ελληνισμό του Πόντου ήταν και είναι ένα ζωντανό, ολοζώντανο δράμα. Ζούνε και σήμερα πολλοί απόγονοι των κρυπτοχριστιανών που ξαναθυμούνται με πολλή συγκίνηση, τις σπαρακτικές σκηνές που ξετυλίγονταν έξι αιώνες μπροστά στα μάτια των προγόνων τους. Οι χριστιανοί που κατόρθωσαν να επιζήσουν από τις κακουχίες και τα φρικτά βασανιστήρια, με την ανταλλαγή των πληθυσμών, άφησαν τ' αγιασμένα προγονικά χώματά τους και εγκαταστάθηκαν ως πρόσφυγες στη Μητρόπολη Ελλάδα. Όλοι αυτοί που ξεχώρισαν και πρόκοψαν άρχισαν ξανά από την αρχή. Μια γενική καταστροφή πήρε τέλος. Το χτύπημα αυτό στον πολιτισμό της Ανατολής μόνο με την πτώση του Κωνσταντίνου μπορεί να συγκριθεί.

Το φαινόμενο του κρυπτοχριστιανισμού είναι ένα ειδικό και ακραίο παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο οι Έλληνες του Πόντου επέζησαν και έφεραν τη θρησκεία τους και τον πολιτισμό τους θριαμβευτικά, υποχωρώντας παροδικά στη θύελλα και τους καταπιεστικούς μουσουλμανικούς κανόνες αλλά χρησιμοποιώντας το πνεύμα τους, για να σώζουν τις ζωές και τον εθνισμό τους.

Ο Θεός έκανε όλα τα δέντρα του δάσους, μας λέει ο Gretan στην ιστορία του. Ο άνεμος φύσηξε και όλα τα δέντρα λύγισαν κι έπεσαν όλα, εκτός από το έλατο, που παρέμεινε άκαμπτα όρθιο. Ο Θεός είπε τότε στο έλατο; Γιατί δε σκύβεις μπροστά στον άνεμό μου σαν τα υπόλοιπα δέντρα; Στάσου όρθιο, αν μπορείς να σταθείς, αλλά αν συντριβείς, η πρότασή μου είναι ότι ποτέ σου δεν θα

⁶¹Τι γίνεται με τους Έλληνες "Κρυπτοχριστιανούς" του Πόντου; στην εφημ. "Το Ποντίκι", Αθήνα (07.04.1992).

είσαι ικανό να δώσεις ένα καινούργιο κλαδί. Η συντριβή σου θα είναι μοιραία".⁶²
Ο κρυπτοχριστιανισμός ήταν ένας από τους τρόπους που ανακαλύφτηκε με τον εμποτισμένο εθνικό αυτοσυντηρητισμό, για ν' αποφύγει ο ποντιακός λαός τη μοίρα του έλατου.

⁶²Dawkins M., *The Crypto-christians of Turkey*, σελ. 275. Φωτιάδης Κ., *Οι Εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας...* σελ. 557.